

ΔΗΜΟΔΟΥΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

ΣΕΙΡΑ Β'

ΠΕΡΙ ΘΕΟΥ

Ε' *

Ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι μόνον ἄπειρος κατὰ τὴν ἔκτασιν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ εἶδος τῆς ἐνεργείας αὐτῆς, δηλ. οὐ μόνον ἐκτείνεται πανταχοῦ, ἀλλὰ δύναται τὰ πάντα. Καὶ τῶντι, ἐὰν τὸ πρῶτον αἷτιον εἶναι ἄπειρον, καὶ ἐὰν τὸ ἄπειρον εἶναι κατὰ πᾶσαν ἔννοιαν ἄπειρον, ἔπεται ὅτι ἡ αἰτιότης αὐτοῦ, ὅ ἐστιν ἡ αἰτιώδης αὐτοῦ δύναμις εἶναι ἄπειρος κατὰ πᾶσαν ἔννοιαν. Ἀρα τὸ πρῶτον αἷτιον, καθὼ ἄπειρον, δὲν εἶναι μόνον ὄντων, αἰτιῶν καὶ ἀπεραντων, ἀλλὰ καὶ παντοδύναμον· οὐ μόνον πάντοτε ὑπάρχει, καὶ πανταχοῦ ἐνεργεῖ, ἀλλὰ δύναται τὰ πάντα. Ἡ παντοδυναμία τοῦ Θεοῦ εἶναι προσόν, οὕτως εἰπεῖν, ἐνδότερον καὶ θετικώτερον τῶν ἄλλων, ἔτινα εἶναι ἀρνητικὰ μᾶλλον ἢ θετικὰ αὐτοῦ προσόντα. Τῶντι, καθ' ὃ εἶδομεν μέχρι τοῦδε, ὁ Θεός, καθὼ αἷτιον πρῶτον, εἶναι ἄπειρος, δὲν ἔχει πέρας, δὲν περιορίζεται οὔτε ἐν χρόνῳ οὔτε ἐν τόπῳ, δὲν εἶναι ὅλη· πάντα ταῦτα προκύπτουσιν ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῆς ἐννοίας τῆς ἀπείρου αὐτοῦ φύσεως· ἐκ τούτων ὁμῶς ἤξεύρομεν μᾶλλον τί δὲν εἶναι ὁ Θεός, ἤξεύρομεν ὅτι δὲν περιορίζεται οὔτε ἐντὸς τῆς ὅλης, οὔτε ἐντὸς τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου. Ἀλλ' ἀπολύτως ἐλεύθερος παντὸς περιορισμοῦ, τί δύναται; Εἰς τοῦτο ἀπαντῶμεν διὰ τῆς περαιτέρω ἀναλύσεως τῆς ἀπείρου αὐτοῦ φύσεως· ἐὰν εἶναι ἄπειρος, δύναται τὰ πάντα. Καὶ τοῦτο εἶναι τὸ πρῶτον θετικὸν προσόν τοῦ Θεοῦ, τὸ πρῶτον στοιχεῖον τῆς τελειότητος αὐτοῦ. Οἱ ἰδανισταὶ καὶ οἱ σκεπτικοὶ δὲν προσέχουσιν εἰς τὸ προσόν τοῦτο, καὶ ἰσχυρίζομενοι ὅτι ἀρνητικὴν μόνον ἰδέαν ἔχομεν τοῦ Θεοῦ καὶ οὐχὶ θετικὴν, συμπεραίνουσιν ὅτι ἤξεύρομεν τί δὲν εἶναι ὁ Θεός, ἀλλ' οὐχὶ τί εἶναι, καὶ δὲν νοοῦσιν ὅτι τὸ ἄπειρον, ἐν ᾧ ἀποκλείει, ἀφ' ἐνός, πάντα περιορισμόν, καὶ κατὰ τοῦτο παρέχει ἀρνητικὰ προσόντα, θέτει, ἀφ' ἑτέρου, πᾶσαν τελειότητα, καὶ παρέχει ὡς θετικώτατον προσόν τὴν παντοδυναμίαν. Καὶ τῶντι, ἡ δύναμις εἶναι ἀχώριστος παντὸς αἰτίου· αἷτιον εἶναι δύναμις παράγουσα ἀποτελέσματα· ἐτι δὲ μᾶλλον εἶναι ἡ δύναμις ἀχώριστος τοῦ πρώτου αἰτίου, διότι εἶναι αἷτιον ὑπὲρ πάντων αἰτίων, καὶ φύσει ἄπειρον, ἀρα ἡ δύναμις αὐτοῦ παράγει πάντα τὰ δυνατὰ ἀποτελέσματα, δηλ. εἶναι παντοδυναμία.

* Ἰδε σελ. 5, συνέχεια καὶ τέλος.

Ἄλλ' ἐὰν ἡ θεία δύναμις εἶναι ἀπειρος κατὰ τὴν ἑκτασιν καὶ τὸ εἶδος τῆς ἐνεργείας, ζητητέον πῶς ἐνεργεῖ. Δυνάμεις ἐν τῇ φύσει βλέπομεν πολλάς, καὶ ἐὰν κατὰ τὰς νεωτέρας θεωρίας παραδεχθῶμεν τὴν ἐνότητα πασῶν τῶν δυνάμεων ἐν μιᾷ καὶ μόνῃ, ἐξ ἧς πάντα τὰ φαινόμενα τοῦ ὕλικου κόσμου, ἀναντίρρητον ὁμῶς εἶναι ὅτι οἱ τρόποι καθ' οὓς ἐνεργεῖ ἡ μόνη αὕτη δύναμις ποικίλλουσι τὰ μέγιστα. Ἄλλ' ἤδη ἔξεύρομεν ὅτι παρὰ τὴν ἐν τῇ ὕλῃ δύναμιν, ὑπάρχει ἡ ἐν τῷ πνεύματι, ἥτις ἐπίσης παριστᾷ ποικίλους τρόπους ἐνεργείας, καὶ ὅτι ἡ μὲν ἐν τῇ ὕλῃ ὑπόκειται εἰς τὴν ἀνάγκην, ἡ δὲ ἐν τῷ πνεύματι ἔχει προσὸν ἀναφαίρετον τὴν ἐλευθερίαν. Ἀμφότεραι ὁμῶς ὑπόκεινται εἰς τινὰ νόμον, μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι ἡ ἐν τῇ ὕλῃ δὲν ἔχει συνείδησιν τοῦ νόμου αὐτῆς, καὶ ἐκπληροῖ αὐτὸν τυφλῶς καὶ κατ' ἀνάγκην, ἡ δὲ ἐν τῷ πνεύματι ἔχει συνείδησιν τοῦ ἰδίου νόμου καὶ ἐκπληροῖ αὐτὸν ἐν γνώσει καὶ ἐλευθέρως. Ὁ νόμος οὗτος εἶναι ὁ ἐν τῷ κόσμῳ λόγος, ὃν ζητεῖ καὶ ἀνακαλύπτει ἡ ἐπιστήμη διὰ τοῦ ἐν ἡμῖν, ὡς εἶπομεν ἀπ' ἀρχῆς. Πᾶσα λοιπὸν δύναμις, εἴτε κατ' ἀνάγκην ἐνεργοῦσα εἴτε ἐλευθέρως, εἴτε ἐν ἀγνοίᾳ εἴτε ἐν γνώσει, εἶναι ἔλλογος, ὅ ἐστι πᾶσα δύναμις εἶναι ἀχώριστος ἐννοίας τινὸς καθ' ἣν ἐνεργεῖ· νοῦς διακόσμεῖ τὰ πάντα καὶ ὁ νοῦς αὗτος εἶναι ὁ λόγος τῶν ὄντων. Δὲν ἄγνοοῦμεν ὅτι κατὰ τὸν ὑπὸ τινῶν σχολῶν ἀνανεωθέντα ἄτομισμόν τῶν ἀρχαίων μεγίστη ἀποδίδεται σπουδαιότης εἰς τὰς πρώτας καὶ ἀοράτους μερίδας τῆς ὕλης, ἐξ ὧν κατὰ τοὺς νέους ἄτομολόγους πᾶσα ἡ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἐνέργεια, πᾶς ὀργανισμὸς, πᾶσα ζωὴ, πᾶσα νόησις, πᾶσα πράξις· μία μικρὰ κυβέλη περιέχει δυνάμει πᾶσαν τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ τύπου, τοῦ ὀργανισμοῦ, τῆς ὕλικῆς, νοητικῆς καὶ ἠθικῆς ζωῆς, οὐδὲ ἡμεῖς ἀρνούμεθα ὅτι ὅπου δῆποτε ὑπάρχει ὕλη, ἐνυπάρχει δύναμις. Ἄλλ' οὐδεὶς ἔλλογος ἄνθρωπος θέλει ἐπίσης ἀρνηθῆ, ὅτι ἡ πρὸς τινὰ σκοπὸν συνδιάταξις καὶ συνάρμοσις τῶν ἐλαχίστων μορίων τῆς ὕλης δὲν δύναται νὰ προέλθῃ οὔτε ἐξ ἐνὸς ἐκάστου οὔτε ἐξ ὅλων ὁμοῦ τῶν μορίων τούτων, καὶ ὅτι ἡ σύμπνοια αὐτῶν ἀπαιτεῖ ἀνωτέραν δύναμιν εἰς ἣν ὑπακούουσιν, ἄλλως πᾶς ὀργανισμὸς εἶναι ἀδύνατος. Ἄρα ὑπάρχει νοῦς ἐν τῷ κόσμῳ. Ἄλλ' ὁ νοῦς αὗτος ἔχει αἷτιον ὡς πάντα τὰ ἐν τῇ φύσει καὶ ὑπὲρ πάντα, διότι εἶναι ὑπὲρ πάντα, καὶ τὸ αἷτιον αὐτοῦ εἶναι ἐξ ἀνάγκης τὸ αἷτιον πρῶτον. Ἄρα ἡ ἐν τῷ πρώτῳ αἰτίῳ δύναμις δὲν εἶναι μόνον ἀπειρος κατὰ τὴν ἑκτασιν καὶ τὸ εἶδος τῆς ἐνεργείας, ἀλλ' εἶναι καὶ ἔλλογος, καὶ ὁ λόγος αὐτῆς εἶναι ἀπειρος, καὶ δὲν εἶναι δύναμις ἐνεργοῦσα κατ' ἀνάγκην ἀλλ' ἐλευθέρως, ἄλλως ἡ ἐν ἡμῖν ἐλευθερία θὰ ἦτο ἄνευ αἰτίου, καὶ ὁ Θεὸς θὰ ἦτο κατώτερος τοῦ ἀνθρώπου, ὅπερ ἀδύνατον. Παρὰ τὴν παντοδυναμίαν ἀναγκαζόμεθα λοιπὸν νὰ θέσωμεν τὴν πανσοφίαν, παρὰ τὴν θεϊκὴν δύναμιν τὸν θεῖον λόγον. Καὶ τὸ προσὸν τοῦτο ἐξέρχεται, ὡς τὰ προηγούμενα, ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῆς ἐννοίας τοῦ πρώτου αἰτίου καὶ τῆς ἀπείρου φύσεως αὐτοῦ. Ἀμα παραδεχθῶμεν τὴν ἐννοιαν τοῦ πρώτου αἰτίου, πάντα τὰ προσόντα ταῦτα προκύπτουσι τὸ ἐν μετὰ

τὸ ἕτερον ἐκ τῆς ἀναλύσεως αὐτῆς, καὶ οὐδεὶς σκεπτισμὸς δύναται ν' ἀνθέξῃ εἰς τὴν ἀκαταμάχητον δύναμιν τῆς ἀναλύσεως ταύτης. Ὁ σκεπτισμὸς καὶ πᾶσαι αἱ φιλοσοφικαὶ πλάναι προέρχονται ἢ ἐκ τῆς ἡμαρτημένης μεθόδου ἢ ἐκ τῆς ἀτελοῦς παρατηρήσεως κατὰ τὸ πρῶτον στάδιον τῆς ἐπιστήμης. Ὅσοι ἄρχονται τῆς ἐπιστήμης κάτωθεν καὶ ἔξωθεν δὲν δύνανται νὰ γνωρίσωσιν εἰμὴ τὴν ὕλην καὶ τὴν ἀνάγκην, καὶ ὅσοι, καίτοι ἀρχόμενοι ἀπὸ τῆς ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως, δὲν διακρίνουσιν ἀπ' ἀρχῆς ἀκριβῶς τὰ προσόντα τῆς ἡμετέρας ψυχῆς καὶ τὴν φύσιν τοῦ ἐν αὐτῇ λόγου, ἢ ταυτίζουσι τὸ πνεῦμα μὲ τὴν ὕλην, ὡς οἱ πρῶτοι, ἢ τὸ ἐν ἡμῖν πνεῦμα ταυτίζουσι μὲ τὸ θεῖον, καὶ καὶ μὲν δὲν ἄρνοῦνται τὸν θεῖον λόγον, ἀλλὰ λίαν παραλόγως δογματίζουσι ὅτι ὁ Θεὸς πραγματοποιούμενος διὰ τοῦ κόσμου ἀποκτᾷ συνείδησιν ἑαυτοῦ μόνον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. Οἱ μὲν ὕλισται λέγουσιν ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἀδιέγνωστος, οἱ δὲ πανθεῖσται, ὅτι καὶ ὁ Θεὸς καὶ ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ κόσμος ἀποτελοῦσιν ἐν μόνον ὃν· ἰδοὺ εἰς ποίους παραλογισμοὺς ὑποπίπτει τὸ πνεῦμα ἀπομακρυνόμενον τῆς ὀρθῆς μεθόδου, τῆς ἀκριβοῦς παρατηρήσεως καὶ τοῦ ὀρθοῦ συλλογισμοῦ.

Ἡ συνύπαρξις τῆς παντοδυναμίας καὶ τῆς πανσοφίας τοῦ Θεοῦ ἐπιβάλλει ἐξ ἀνάγκης τὴν ἀναγνώρισιν καὶ τρίτου προσόντος λογικῶς προκύπτοντος ἐξ αὐτῶν. Ἡ παντοδυναμία καὶ ἡ πανσοφία ἐπιφέρουσι προφανῶς τὸ ἀλάθηστον τῆς ἐνεργείας, καὶ τοῦτο εἶναι τὸ ἀγαθόν. Τὸ ἠθικὸν τοῦτο προσὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι λογικὸν πόρισμα τῶν δύο πρώτων. Ἀπειρος δύναμις ἐνεργοῦσα συμφῶνως πρὸς ἄπειρον λόγον πραγματοποιοῖ φύσει τὸ ἀγαθόν. Ἐὰν ὁ Θεὸς εἶναι παντοδύναμος καὶ πάνσοφος, εἶναι καὶ πανάγαθος. Εἶναι λοιπὸν ὁ Θεὸς πνεῦμα αἰδίδιον καὶ ἀπέραντον, ἔχον ἄπειρον δύναμιν καὶ σοφίαν καὶ ἀγαθότητα. Τὰ τρία ταῦτα προσόντα εἶναι ἀχώριστα ἀλλήλων καὶ ἀποτελοῦσι τὴν θεῖαν προσωπικότητα. Ὅσοι δὲν βλέπουσιν εἰμὴ τὸ ἀπεριόριστον τῆς ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἐκτάσεως καὶ τὸ ἀπεριόριστον τῆς ἐν αὐτῷ δυνάμεως, καὶ ἐκ τῶν δύο τούτων φαινομένων ἀνέρχονται εἰς τὴν ἐννοίαν τοῦ ἀπείρου διὰ τῆς καταργήσεως παντὸς περιορισμοῦ, ταυτίζουσι τὸν Θεὸν μὲ τὸν κόσμον, ὃν ὑποθέτουσιν ἄπειρον, καὶ ἄρνοῦνται ἐπομένως τὴν προσωπικὴν φύσιν τοῦ ὑπερτάτου ὄντος, καὶ λέγουσιν, ἔάν εἶναι πρόσωπον, δὲν εἶναι ἄπειρον, διότι πᾶν πρόσωπον εἶναι πεπερασμένον, καὶ ἔάν εἶναι ἄπειρον, δὲν εἶναι πρόσωπον. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀνθρωπότης πάντοτε ἀπέδωκε προσωπικότητα εἰς τὸ θεῖον, ἥς ἄνευ θρησκείας δὲν ὑπάρχει, ἐνόμισαν ὅτι συμβιβάζουσι τὰ πάντα ἀποδίδοντες τὸ ἄπειρον εἰς τὸν κόσμον, καὶ θεωροῦντες τὸν προσωπικὸν Θεὸν ὡς ἰδεῶδες πλάσμα ἄνευ πραγματικῆς ὑπάρξεως, καὶ ἡ θεωρία αὕτη εἶναι οὐσιωδῶς ἡ βάση τῆς κριτικῆς λεγομένης σχολῆς τῶν ἡμερῶν μας. Ἀλλ' ὅσοι τὴν ἐννοίαν τοῦ ἀπείρου δὲν ἐξάγουσιν ἐκ τῶν πεπερασμένων, ἐν οἷς δὲν ὑπάρχει, ἀλλ' εὐρίσκουσιν ἐν τῷ πρώτῳ αἰτίῳ, εἰς ὃ πιστεύει ὁ λόγος, δὲν δύνανται εἰμὴ νὰ θεωρήσωσι τὸ ἄπειρον ὡς προσὸν τῆς αἰτιώδους δυνά-

μέως, καὶ τὴν ἀπειρον δύναμιν ὡς ἀχώριστον τῆς ἀπείρου σοφίας καὶ ἀγαθότητος. Ἀπ' ἐτέρου, δὲν νοοῦμεν διατί καὶ πῶς ἡ ἔννοια τοῦ ἀπείρου εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς προσωπικότητος. Τὸ ἀπειρὸν βεβαίως ἀντιφάσκει πρὸς πᾶν πεπερασμένον πρόσωπον, ἀλλὰ διατί καὶ πῶς ἀντιφάσκει πρὸς πρόσωπον ἀπειρον; Ἀντίφασιν δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν μεταξὺ ὑλικοῦ ἀπείρου καὶ οἷου δῆποτε προσώπου, καθ' ὅσον ἡ ἔννοια τοῦ προσώπου ἔχει ὡς οὐσιώδη στοιχεῖα τὴν ἐνότητα, τὴν ταυτότητα καὶ τὴν ἐλευθερίαν συνδυαζομένας μετὰ τοῦ λόγου, καὶ τὰ στοιχεῖα ταῦτα οὐδόλως ὑπάρχουσιν ἐν οἷῳ δῆποτε ὑλικῷ ποσῷ, εἴτε ἀπείρῳ εἴτε πεπερασμένῳ. Ἀλλὰ τὸ αἷτιον πρῶτον, μακρὰν τοῦ νὰ εἶναι ὑλικὸν ποσόν, εἶναι ἄυλος δύναμις, εἶναι αἰωνίως ἐν καὶ ταυτούσιον καὶ ἀπολύτως ἐλεύθερον, καὶ ἀπειρον ἔχει τὸν λόγον καὶ τὴν ἀγαθότητα· ἔχει ἔρα τὰ οὐσιώδη στοιχεῖα τῆς προσωπικότητος καὶ τὰ ἔχει ὑπὲρ πᾶν πρόσωπον κατὰ τὴν φύσιν τοῦ ἀπείρου. Ἡ λέξις ἀπειρος βεβαίως ἔχει ἀρνητικὴν σημασίαν, καὶ ἐὰν μορφώσωμεν τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπείρου διὰ τῆς καταργήσεως παντὸς πέραςτος, μένουσι τὰ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἀλλ' ἄνευ περάτων, δηλ. ἀπειρος ἔκτασις καὶ ἀπειρος δύναμις, ὑλικὴ ἢ νοητικὴ, καὶ τότε ἡ ἀνάγκη εἰς τὰ δύο ταῦτα ἀπειρα τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ, καὶ προκύπτει ὁ Θεὸς τοῦ Σπινόζα, ἡ ἀφίνομεν τὸν ἀπειρον τοῦτον κόσμον ἄνευ αἰτίου, καὶ τὸν Θεὸν θεωροῦμεν ὡς ἰδεῶδες πλάσμα τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, ὡς οἱ ἰδανισταὶ καὶ ἡ σύγχρονος κριτικὴ σχολή, καὶ κατ' ἀμφοτέρους τὰς ὑποθέσεις ταύτας Θεὸς προσωπικὸς δὲν ὑπάρχει. Ἐὰν ὅμως ἀνέλθωμεν εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ οὐχὶ διὰ τῆς καταργήσεως τῶν περάτων τοῦ κόσμου, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀναλύσεως τοῦ ἐν ἡμῖν λόγου, εὐρίσκουμεν τὸ ἀπειρον οὐχὶ ὡς ποσὸν ἀπειρον, ἀλλ' ὡς αἷτιον πρῶτον καὶ ἐπομένως ἀπειρον, δηλ. ὡς ἀπειρον δύναμιν ἀχώριστον ἀπείρου σοφίας καὶ ἀγαθότητος. Τότε ἡ θεία προσωπικότης ἐπιβάλλεται εἰς τὸ πνεῦμα ὡς πᾶσα ἄλλη λογικὴ ἀνάγκη, καὶ τὸ θεῖον πρόσωπον ἀποκαλύπτεται μεθ' ὅλης αὐτοῦ τῆς τελειότητος, καὶ οὐ μόνον δὲν εὐρίσκουμεν ἀντίφασιν μεταξὺ τελειότητος καὶ προσωπικότητος, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἐντελῆ καὶ θεῖαν τρέφοντι ἁρμονίαν. Ὁ Θεὸς εἶναι οὐ μόνον ὁ παντοδύναμος καὶ πάνσοφος ποιητὴς τοῦ κόσμου, ἀλλὰ καὶ ὁ πανάγαθος πατὴρ τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ μόνος κίνδυνος εἶναι τότε μὴ ἐλαττώσωμεν τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ δι' ὑπερβολικῆς ἀφομοιώσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον.

Σ'

Ὅπως ἀποφύγωμεν τὸν κίνδυνον τοῦτον πρέπει νὰ ἔχωμεν πάντοτε ὑπ' ὄψιν ὅτι καθὼς ἀδύνατον νὰ μὴ πιστεύσωμεν τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ, παρομοίως ἀδύνατον νὰ καταλάβωμεν τὴν φύσιν αὐτοῦ, διότι, ὡς πολλάκις εἵπομεν, ἕτερον ἢ νόησις καὶ ἕτερον ἢ κατάληψις, καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ πεπερασμένου κατάληψις τοῦ ἀπείρου εἶναι λογικὴ ἀντίφασις, καθὼς λογικὰ ἀντίφασις εἶ-

γὰρ νὰ ὑπάρχῃ τι καὶ ἐν ταυτῷ καὶ κατὰ τὰ αὐτὰ νὰ μὴ ὑπάρχῃ, ἢ νὰ ὑπάρχῃ τι ἄνευ αἰτίου. Ἀλλ' ἡ νόησις τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ἀναλύσεως τῆς ἐννοίας αὐτοῦ εἶναι δυνατὴ καὶ νόμιμος καὶ μέχρι τινὸς ἐπαρκεῖ εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδίας. Λέγομεν δὲ μέχρι τινὸς, διότι φύσει ὁ ἄνθρωπος ἐπιδιώκει τὴν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐντελῆ γνῶσιν τοῦ ἀπείρου, καθὼς ἐπιθυμεῖ τὴν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐντελῆ εὐδαιμονίαν, καὶ προκαλεῖ τρόπον τινὰ παρὰ Θεοῦ πληρεστέραν ἀποκάλυψιν τῆς ἀπείρου αὐτοῦ δυνάμεως καὶ σοφίας καὶ ἀγαθότητος. Μελετῶντες λοιπὸν τὰ θεῖα προσόντα ὁρεῖλομεν νὰ ἐκδηλώσωμεν μᾶλλον τὰς μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν ἐν ἡμῖν διαφορὰς ἢ τὰς ὁμοιότητας, καὶ ὅταν φθάσωμεν εἰς τὸ ἀπώτατον σημεῖον τῆς ἐφικτῆς γνώσεως αὐτῶν, νὰ μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἡ γνῶσις ἡμῶν εἶναι ἀπείρως ἐλάττωσαν τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς, καὶ ἐκ τῶν ἡμῖν γνωστῶν νὰ πιστεύωμεν ὅτι τὰ ἀγνωστα δὲν δύνανται, ἐν τῇ ἀπείρῳ φύσει τοῦ Θεοῦ πολλῷ μᾶλλον ἢ ἐν τῇ πεπερασμένῃ τοῦ κόσμου τούτου, ὃ ἀντιφάσκει πρὸς τὰ γνωστά, ἀλλ' ὅτι ἀπ' ἐναντίας συναρμολογοῦνται μετ' αὐτῶν ἐν ἀνωτέρῳ ἑτελειότητι. Τούτων τεθέντων, ὥς προῶμεν εἰς τὴν μελέτην τῶν θεῶν προσόντων.

Τὰ προσόντα ταῦτα εἶναι ἀχώριστα ἀλλήλων καὶ συναποτελοῦσι μίαν καὶ μόνην τελειότητα. Ὅτε λοιπὸν μελετῶμεν ἐν ἑξ αὐτῶν δὲν πρέπει νὰ παραβλέψωμεν τὴν ἀδιάρρηκτον ταύτην ἐνότητα καὶ ἁρμονίαν, καὶ τὴν φύσιν καὶ ἐνέργειαν τοῦ ἐνὸς πρέπει νὰ συμβιβάζωμεν μὲ τὰς τῶν ἄλλων. Ἡ παντοδυναμία λ. χ. περιέχει τὴν ἰδέαν ὅτι ὁ Θεὸς δύναται τὰ πάντα, ὥστε δύναται καὶ τὸ παράλογον καὶ τὸ κακόν; Ἡ πανσοφία συναρμολογουμένη τῇ παντοδυναμίᾳ ἀποκλείει ἐξ ἀνάγκης τὸ παράλογον, καὶ ἡ παναγαθότης ἀποκλείει τὸ κακόν. Τὴν πανσοφίαν καὶ παντοδυναμίαν φαίνονται ἐλέγχουσαι ἐνίοτε αἱ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἀτέλειαι, ἀλλ' ἡ παναγαθότης ἐγγυᾶται ὅτι τὰς ἀτελείας ταύτας ἀναπληροῦσιν ἄλλαι ἀγνωστοὶ ἡμῖν τελειότητες. Ὡσαύτως αἱ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἀδικίαι ἐμποιοῦσιν ἐνίοτε ἀμειβομένης περὶ τῆς θείας ἀγαθότητος, ἀλλ' ἐὰν ὁ Θεὸς εἶναι οὐ μόνον πανάγαθος, ἀλλὰ καὶ πάνσοφος καὶ παντοδύναμος, βεβαίως ἔχει τὸν τρόπον νὰ ἐξαλείψῃ πᾶσαν ἀδικίαν καὶ ν' ἀπονείμῃ πᾶσαν δικαιοσύνην. Τρία τινὰ ἀποκλείονται ἀπολύτως ἀπὸ τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ, ἡ ἀδυναμία, ἡ ἀμάθεια καὶ ἡ κακία, διότι ἀντιβαίνουν πρὸς τὴν ἐννοίαν τῆς τελειότητος, ὅρα ἀποκλείονται δυνάμει τῆς αὐτῆς ἀρχῆς τῆς ἀντιφάσεως δι' ἧς πᾶς συλλογισμὸς γίνεται καὶ πᾶσα ἀπόδειξις. Τὸ τέλειον εἶναι κατὰ τὴν δύναμιν ἀνελλιπέως καὶ κατὰ τὴν γνῶσιν καὶ τὴν ἐνέργειαν ἀνκμάρτητον, μεταδίδει τῆς ἰδίας τελειότητος εἰς τὰ πλάσματα αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν δύναται ὅλην νὰ τὴν μεταδώσῃ, διότι τότε ἡ σχέσις μεταξὺ ἀπείρου καὶ πεπερασμένου θὰ ἦτο σχέσις ἰσότητος, ὅπερ ἀντιφαστικόν, καὶ ἀντὶ ἐνὸς ἀπείρου, ὃ ἀπαιτεῖ ὁ λόγος, θὰ εἴχομεν πολλὰ, ὅπερ ἐπίσης ἀντιφαστικόν καὶ ἀδύνατον.

Παραβάλλοντες δὲ τὴν τὰ θεῖα προσόντα πρὸς τὰ ἐν ἡμῖν, τί ἔχομεν ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως, ἀφ' ἑνὸς, καὶ ἐκ τῆς λογικῆς ἀναλύσεως ἀφ' ἑτέρου; Ἡ ἐν ἡμῖν ψυχικὴ δύναμις εἶναι δεδανεισμένη, δὲν εἶναι καθόλου κτος, δὲν εἶναι ἀνεξάρτητος, καὶ πανταχόθεν περιορίζεται καὶ ἐμποδίζεται. Συναισθανόμεθα ὅτι δὲν ὑπάρχουμεν ἀφ' ἡμῶν αὐτῶν, ἐλάβομεν παρ' ἄλλων τὴν ὑπάρξειν, καὶ οὗτοι πάλιν ἐξ ἄλλων, δὲν διατηρούμεθα μόνοι, ἀλλ' ἔχομεν ἀνάγκην ἀλλοτρίων βοηθημάτων, καὶ αἷτια ἀλλότρια δύνανται νὰ μᾶς μηδενίσωσι, καὶ ἐὰν ὅλην ἡμῶν τὴν δύναμιν ἐξασκήσωμεν, αὕτη ἔχει ὅριον ἀνυπερέβλητον καὶ συνυπάρχει μετ' ἄλλων στοιχείων, αἵτινα τὴν ἐνεργεῖαν αὐτῆς παρακωλύουσι καὶ ματαιοῦσιν, ὥστε ἡ ζωὴ μας εἶναι σύγκρουσις ἀφεικτος καὶ πάλιν ἀδιάλειπτος, πάντα δὲ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἐμφαίνουσι ποικίλας δυνάμεις ἐνεργοῦσας καὶ ἀντενεργοῦσας πρὸς ἀλλήλας. Οὐδὲν τοιοῦτον παρὰ Θεῷ. Ἡ παντοδυναμία ἀποκλείει πᾶσαν ἐξάρτησιν, πάντα περιορισμόν, πᾶν πρόσκομμα, πᾶσαν σύγκρουσιν, ὑπάρχει ἀφ' ἑαυτῆς καὶ ἐνεργεῖ οὐλοθεν, ἀπολύτως, ἀπεριόριστος καὶ ἀνεμπόδιστος. — Ἡ ἐν ἡμῖν γνῶσις εἶναι πάντοτε περιορισμένη, ἀτελής, ἐπισφαλής, καὶ διὰ χρόνου μακροῦ καὶ ἀγώνων ἀτρώτων μόλις διασχίζει τὸ σκότος καὶ βαθμηδὸν προσέρχεται εἰς τὸ φῶς τῆς ἀληθείας. Ὁ σοφώτατος διαφέρει τοῦ ἀμαθεστάτου κατὰ τὴν ἐντελεστέραν γνῶσιν τῆς ἀρχαίας του, καὶ πόσαι πλάναι ἐπεκράτησαν ἐπὶ αἰῶνας καὶ ἐπικρατοῦσιν εἰσέτι καὶ εἰς αὐτὰ τὰ πνεύματα τῶν σοφωτέρων· οὐδὲν γινώσκουμεν ἀφ' ἡμῶν καὶ πάντα μανθάνομεν, καὶ τί μανθάνομεν; πολὺ ὀλίγον· στενὸς εἶναι ὁ κύκλος τῆς ἀμέσου ἀντιλήψεως, καὶ ἡ γνῶσις τῶν αἰσθητῶν εἶναι, ὡς εἶδομεν, κατὰ διπλοῦν λόγον ἔμμεσος καὶ πάντοτε ἀβεβαία, διότι οὐδεμίαν ἐγγύτησιν ἔχομεν ὅτι ἡ γνῶσις ἡμῶν ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς πρὸς τὴν ἐνδόμυχον φύσιν αὐτῶν οὔτε πρὸς τὴν γνῶσιν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Εὐρύτερος εἶναι ὁ κύκλος τῆς λογικῆς γνώσεως, καὶ διὰ τοῦ λόγου ἐνορῶμεν ἄνωθεν ἡμῶν τὴν ἐστίαν τοῦ ἀνεσπέρου φωτός, ἀλλὰ μόλις ἀτενίσωμεν εἰς τὸν ἥλιον τῆς ἀληθείας, οἱ ὀφθαλμοὶ ἐκθαμβοῦνται, ἱλιγγιᾷ ὁ νοῦς, καὶ εἶμεθα πολὺ εὐτυχεῖς ἐὰν διὰ τῆς ἐν ἡμῖν καὶ ἐν τῷ κόσμῳ ἀντανάκλασεως τοῦ ἀπείρου ἐκείνου φωτός ἐπιτύχωμεν νὰ διακρίνωμεν ὅπως οὖν τὴν φύσιν τῶν ὄντων καὶ ν' ἀκριβώσωμεν τινὰς τῶν νόμων αὐτῶν. Καὶ αὕτη ἡ ὕλική φύσις εἶναι βίβλος ἐσφραγισμένη, καὶ μόλις ψελλίζομεν συλλαβὰς τινὰς τοῦ προμεινωμένου αὐτῆς. Τὰ πρότερα κατὰ τὴν φύσιν εἶναι ὕστερα κατὰ τὴν γνῶσιν, καὶ ἀναβαίνομεν ἐπιπόνως πρὸς τὴν φωτεινὴν κορυφὴν τῆς ἐπιστήμης δεσμευόμενοι ὑπὸ παντοίων ἀλώσεων καὶ ὑπὸ τῷ βάρει αὐτῶν ὑποπίπτοντες καὶ κολλᾶς οἰσθικίνοντες καὶ ὀπισθοδρομοῦντες. Ἀρὰ δὲ ὑπερβῶμεν μίαν βαθμίδα, ἀλλὰ ὑψηλότεραι παρουσιᾶζονται, καὶ, ἀφ' ἑνὸς μὲν, συναισθανόμεθα ὅτι ἡ ἀνοδος αὕτη εἶναι ἀτελεύτητος, ἀφ' ἑτέρου δὲ, ὅσοι καὶ ἂν πληθυνθῶσιν αἱ γνώσεις ἡμῶν, ἀυξάνει ἡ ἐπιθυμία πλειοτέρων καὶ τελειοτέρων γνώσεων, καὶ ἡ ἔφεσις αὕτη τοῦ νοῦς εἶναι, ὡς ἡ τῆς καρδίας, ἀκόρεστος.

διότι εἶναι ἔφεσις αὐτοῦ τοῦ ἀπείρου. Ἄπ' ἐναντίας, ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ εἶναι
 καὶ ἦτο πάντοτε τελεία καὶ πλήρης. Ἡ γνῶσις ἣν ἔχει τῶν ἐν τῷ κόσμῳ
 τούτῳ, ὅσῳ καὶ ἂν ὑποθέσωμεν αὐτὸν μέγαν, εἶναι μηδὲν ἀπέναντι τῆς τῶν
 ἀπειραρίθμων κόσμων οὐς συλλαμβάνει ἡ θεία διάνοια. Ἡ θεία γνῶσις δὲν ἀ-
 ναπτύσσεται, δὲν ἀποκτᾶται βαθμηδὸν, εἰς οὐδεμίαν πλάνην ὑπόκειται,
 προσκόμματα δὲν ἔπαισται, περιορισμοὺς δὲν ἔχει, εἶναι ἡ αὐτοκλήθεια, φω-
 τεινή πανταχόθεν, τὰ πάντα γινώσκουσα, ἐκτεινομένη εἰς πάντα τόπον καὶ
 χρόνον, καὶ πάντα ὁρῶσα ὡς ἐν ἐνὶ σημείῳ καὶ μιᾷ στιγμῇ, ἥτις εἶναι, εἰ-
 δυνατόν εἶπεῖν, τὸ παρὸν τῆς αἰωνιότητος. Ἡ ἔκτασις καὶ ἡ διαδοχὴ πρὸς ἡ-
 μᾶς μόνον ὑπάρχουσι, διότι πᾶν πνεῦμα πεπερασμένον διαδοχικῶς ὁρᾷ τὰ
 φαινόμενα, εἴτε ἐν τάπῳ εἴτε ἐν χρόνῳ· ἀλλὰ πρὸς τὸν Θεὸν διαδοχὴ
 καὶ ἔκτασις δὲν ὑπάρχει, ὁ Θεὸς εἶναι ὑπέρνω τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου,
 οὐς ἔθεσεν ὡς ἀπαραιτήτους ὅρους πάσης πεπερασμένης ὑπάρξεως καὶ νοή-
 σεως.—Τί δὲ ρητέον περὶ τῶν ἠθικῶν προσόντων τοῦ πεπερασμένου καὶ τοῦ
 ἀπείρου; Ἐὰν ἀτελής εἶναι ἡ ἐν ἡμῖν γνῶσις, ἔτι ἀτελεστέρα εἶναι ἡ ἠθικό-
 της. Καὶ ὁ λόγος εἶναι προφανής, διότι ἡ γνῶσις, καθὼς ἔλλογος, ἀντανκλᾷ
 ἐν ἑαυτῇ τὴν λάμψιν τοῦ ἀπείρου λόγου, καὶ δύο λόγοι δὲν ὑπάρχουσι, καθὼς
 δὲν ὑπάρχουσι δύο ἀλήθειαι, δύναται λοιπὸν κατὰ τινὰ νὰ νοήσῃ τὴν ἀπει-
 ρον ἀλήθειαν, ἥτις ἀκτινοβολεῖ ἐν ἡμῖν διὰ τῶν λογικῶν ἀρχῶν, αἵτινες εἶναι
 ὡς ἐκ τούτου ἀπόλυτοι, καθολικαὶ καὶ ἀναγκαῖαι. Παρομοίως αἱ μαθηματι-
 καὶ ἀλήθειαι εἶναι ἀπολύτως καὶ καθ' ἑαυτὰς ἀλήθειαι πρὸς πᾶν πνεῦμα,
 εἴτε πεπερασμένον εἴτε ἀπειρον· καθ' ὅσον δὲ αἱ ἄλλαι γνώσεις προσεγγίζου-
 σιν εἰς τὴν βεβαιότητα τῶν μαθηματικῶν καὶ μετέχουσιν αὐτῆς, κατὰ το-
 σοῦτον προσεγγίζουσιν εἰς τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν. Ἀλλ' ἡ ἠθικότης εἶναι
 ἔργον ἡμέτερον. Πρόκειται δι' αὐτῆς νὰ πραγματοποιήσωμεν τὴν ἀλήθειαν
 κατὰ τὴν προᾶξιν, τοῦτέστι νὰ ἐφαρμόσωμεν τοὺς αἰωνίους καὶ ἀναλλοιώτους
 νόμους τῆς ἠθικότητος, πρόκειται νὰ πράττωμεν πάντοτε καὶ πανταχοῦ, διὰ
 πάσης προσπαθείας καὶ κατὰ παντὸς προσκόμματος συμφώνως πρὸς τὸν ἀληθῆ
 ἡμῶν προσορισμὸν, συμφώνως πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, καὶ ἀναρίθμητα εἶναι τὰ
 κατὰ τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς ἡμῶν ἐγειρόμενα προσκόμ-
 ματα. Ἐχομεν πολλάκις ἐνστίγματα ἀνῆθικα, ἅτινα ὀφείλομεν νὰ καταβάλ-
 ωμεν, ὕλικά συμφέροντα, ἅτινα ἀντιμάχονται πρὸς τὸ ἠθικὸν συμφέρον ἡ-
 μῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, πάθη ἄγρια καὶ ἀνήμερα ἀποθηριοῦντα τὴν
 καρδίαν, ἢ ἄλλα ἡδέως συγκινοῦντα αὐτὴν καὶ μαλακίζοντα καὶ διὰ τοῦτο
 μᾶλλον τῶν πρώτων ἐπικίνδυνα, καὶ κατὰ τοῦ τυφλοῦ ἐνστίγματος, κατὰ
 τῆς ῥυπαρᾶς ἰδιοτελείας, κατὰ τοῦ ἀγενοῦς πάθους ὀφείλομεν ν' ἀντιτάξωμεν
 σταθεράς ἀρχὰς καὶ θέλησιν ἀπαρέγκλιτον, ἐξ ὧν συνίσταται ὁ ἠθικὸς χαρα-
 κτήρ καὶ ὁ ἐνάρκτος βίος. Ἄρα καθὼς ἡ γνῶσις δὲν εἶναι εἰμὴ διανακῆς
 προσπάθεια καὶ πάλη πρὸς ἀπολαβὴν τῆς ἀληθείας, παρομοίως ἡ ἠθικότης
 εἶναι ἀδιάλειπτος σύγκρουσις ἐναντίων πρὸς ἀλληλά ἐλαττηρίων καὶ ἐπίπο-

νος ἀγών ὅπως τὰ ἠθικώτερον ὑπερισχύσῃ. Ὀλίγιστοι δὲ εἶναι οἱ κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦτον θριαμβεύοντες. Ἀπ' ἐναντίας, οὐδεμία σύγκρουσις, οὐδεμία πύλη, οὐδεμία ἑλλειψίς ἐν τῇ θεῇ ἠθικότητι. Ἡ ἀγαθότης τοῦ Θεοῦ εἶναι φυσικὴ καὶ αὐθόρμητος ἀπορροία τῆς ἁρμονίας τῆς παντοδυναμίας καὶ τῆς πανσοφίας αὐτοῦ, καὶ διὰ τοῦ τρίτου προσόντος τὰ δύο πρῶτα γίνονται ἐκφανεστέρα συνενούμενα ἐν τῇ ἐνεργείᾳ καὶ ἀείποτε παράγοντα τὸ ἀγαθόν. Τὸν ἠθικὸν χαριεπῆρα τῆς θεότητος ἐνόησεν ὑπὲρ πάντας τοὺς ἀρχαίους ὁ Πλάτων, καὶ τὸ πρῶτον καὶ ἄπειρον αἴτιον εἶδε πρὸ πάντων ὑπὸ τὴν ὅψιν τοῦ ἀγαθοῦ. Καὶ ἐν ᾧ τὰ δύο ἕτερα προσόντα ἐκανοποιῶσιν ἰδίως τὸν λόγον, μόνῃ ἢ τελείᾳ τοῦ Θεοῦ ἀγαθότης ἐκανοποιεῖ τὴν καρδίαν ὡς ἐγγύτης πληρεστάτης δικαιοσύνης. Καθὼ πανάγαθος ὁ Θεὸς εἶναι φίλος ἡμῶν καὶ βοηθὸς καὶ πατήρ, πρόσωπον καθ' ὅλα ἔγιον καὶ ἀγαπητόν.

Τὰ τρία ταῦτα προσόντα ἀχώριστα ἀλλήλων συναποτελοῦσι μίαν καὶ μόνην φύσιν ἐνιαίαν ἐν ταυτῷ καὶ τριαδικήν. Καὶ οὐ μόνον ἡ τριαδικὴ αὕτη φύσις τῆς θεότητος οὐδόλιως προσβάλλει τὸν λόγον, ὡς φαντάζονται ἐπιπόλαιοί τινες κριτικοὶ τῶν περὶ Θεοῦ νοημάτων, ἀλλ' αὐτὸς ὁ λόγος μαθηματικῶς ἀποδεικνύει αὐτὴν καὶ ἐπιβάλλει εἰς τὴν ἡμετέραν πίστιν, καὶ οὐ μόνον τὸν Θεὸν δὲν δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν εἰμὴ ὑπὸ τὸν τύπον τῆς Τριάδος, ἀλλ' οὐδὲ αὐτὸ τὸ πεπερασμένον ὄν, διότι τὸν τύπον τοῦτον ἐν παντὶ ὄντι ἐνετύπωσεν αὐτὸς ὁ ποιητὴς τοῦ παντός, καὶ ἰδίως ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ψυχῇ, ἣν κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν αὐτοῦ ἐδημιούργησεν. Ἡ ὑποστατικὴ δύναμις εἶναι πανταχοῦ ἀχώριστος ἐλλόγου μορφῆς, καὶ ἐκ τῆς ἁρμονίας αὐτῶν προκύπτει ἡ σχετικὴ τελειότης ἐκάστου ὄντος, ἐν ἡμῖν δὲ ἐκ τῆς ἁρμονίας τῆς αὐτενεργείας καὶ τοῦ λόγου ἀπορρέει οὐ μόνον ἡ σοφία ἀλλὰ καὶ ἡ ἀγαθότης. — Φανερόν δὲ ἐπὶ τέλους ὅτι ἕκαστον τῶν προσόντων τούτων περιέχει ἀπειράριθμα ἄλλα εἰς αὐτὰ ἀναγόμενα. Ἡ παντοδυναμία λ.χ. περιέχει τὴν δύναμιν τοῦ ποιεῖν, τοῦ διατηρεῖν, τοῦ μηδενίζειν· ἡ παντοφία περιέχει οὐ μόνον τὰ εἶδη αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ πάντων τῶν ὄντων καὶ τοὺς νόμους αὐτῶν, τὴν ιδέαν καὶ τὸν τύπον τοῦ κόσμου τούτου καὶ τὴν περὶ αὐτοῦ γενικὴν καὶ εἰδικὴν πρόνοιαν, ἀλλὰ καὶ ἀνκριθιμότητων ἄλλων κόσμων τὰς ιδέας καὶ τοὺς νόμους· ἡ παναγαθότης ἐπίσης περιέχει τὴν δικαιοσύνην, τὸν ἔλεον, τὴν χάριν, τὴν ἀγάπην, καὶ πρὸ πάντων τὴν ἀγάπην, ἐν ᾗ πάντα ἀγαθότης καὶ ἀρετὴ κερυφούται, καὶ δι' ἧς πᾶσα ἡ τοῦ Θεοῦ ἐνέργεια καὶ πᾶσα πράξις αὐτοῦ ἐξελίσσεται, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἐν τοῖς ἐπομένοις.

Ζ'

Ἡ εἰς ἡμᾶς γνωστὴ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ δημιουργία. Ταύτην δὲ τὴν λέξιν λαμβάνομεν οὐχὶ κατὰ τὴν ἐννοίαν διαπλάσεως καὶ διακοσμήσεως ὕλης προϋπαρχούσης, ὡς ἐλάβανεν αὐτὴν οἱ ἀρχαῖοι, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐν-

νοϊαν τῆς ἀπολύτου ποιήσεως ὄντων ἅτινα κατ' οὐδέν τῶν στοιχείων αὐτῶν ὑπῆρχον πρὶν ποιήσῃ αὐτὰ ὁ Θεός, ὃ ἔστι κατὰ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργίας. Ὅσοι δὲν ἀνέρχονται εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ἀναλύσεως τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐν αὐτῷ πίστεως εἰς τὸ αἷτιον πρῶτον, ἀλλὰ διὰ τῆς θεωρίας τῶν δευτέρων καὶ πεπερασμένων αἰτίων, οὐ μόνον δὲν νοοῦσι τὴν ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργίαν, ἀλλὰ θεωροῦσιν αὐτὴν παράλογον καὶ ἀντιφαστικὴν, καὶ θέτοντες τὸ ἄξιωμα οὐδὲν ἐξ οὐδενός, συμπεραίνουσιν ὅτι ἡ ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργία εἶναι ἀδύνατος. Ἀλλὰ τὸ ἄξιωμα τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τῆς τάξεως καὶ παραγωγῆς τῶν πεπερασμένων, καὶ πραγματικῶς ἐν τῷ κύκλῳ τῶν πεπερασμένων ἀληθεύει ὅτι οὐδέν ἐξ οὐδενός οὔτε κατὰ τὴν ὕλην οὔτε κατὰ τὴν δύναμιν, καὶ παντὸς ὑπάρχοντος προηγέται ἕτερον, καὶ τοῦτου πάλιν ἕτερον, καὶ πάντα τὰ φαινόμενα τοῦ κόσμου τούτου συνδέονται διὰ τῆς ἀδιαρρήκτου ἀλύσεως αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων, δι' ἧς ἄλλα ἐξ ἄλλων παράγονται, καὶ πρὸς μὲν τὰ πρὸ αὐτῶν εἶναι ἀποτελέσματα, πρὸς δὲ τὰ μετ' αὐτὰ εἶναι αἷτια. Ἀλλ' ἕνεκεν αὐτῆς ταύτης τῆς ἀδιακόπου σειράς σχετικῶν αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων ἀναγκάζομεθα νὰ πιστεύσωμεν εἰς τι ἀπόλυτον καὶ πρῶτον αἷτιον, ὡς εἶδομεν, οὐ ἄνευ οὐδὲν αἷτιον ὃ ὑπῆρχεν, οὐδὲν ἀποτελεσμα, καὶ τὸ πρῶτον τοῦτο αἷτιον δὲν δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν εἰμῇ ὡς ποιητικὸν τοῦ πρώτου ἀποτελέσματος, ὡς εἶδομεν ἐπίσης, ὅπερ γίνεται αἷτιον τῶν ἄλλων, καὶ τῶντι παράλογον καὶ ἀντιφαστικὸν ὃ ἦτο ἔάν τὸ πρῶτον τοῦτο αἷτιον μὴ ὑπῆρχεν. Ἐάν δὲ θέλωμεν ν' ἀποδώσωμεν εἰς τὸ ἀνωτέρω ἄξιωμα ἀπόλυτον σημασίαν, τοῦτο μόνον σημαίνει ὅτι οὐδὲν ἄνευ αἰτίου, καὶ τότε, μακρὰν τοῦ νὰ κλονήτῃ, ἐμπεδοῖ τὴν εἰς τὴν δημιουργίαν πίστιν, διότι ἔάν οὐδὲν ἄνευ αἰτίου, ὑπάρχει ἐξ ἀνάγκης αἷτιον πρῶτον, ἐξ οὗ τὰ πάντα.

Καὶ ἐνταῦθα πάλιν, ὡς περὶ θείας φύσεως εἶπομεν, ὀφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι καθὼς ἀδύνατον νὰ μὴ πιστεύωμεν εἰς τὴν ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργίαν, παρομοίως ἀδύνατον νὰ καταλάβωμεν τὸ πῶς τῆς δημιουργίας ταύτης, διότι τὰ ἔργα τοῦ ἀπείρου εἶναι ἐξ ἴπου ἀκατάληπτα ὡς ἡ φύσις αὐτοῦ. Δημιουργίαν δὲν βλέπομεν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἐνθα πάντα παράγονται ἐκ τινος προϋπάρχοντος, οὐδὲ ἡμεῖς ἐποιήθημεν οὐδὲ ποιοῦμεν τι ἐκ τοῦ μηδενός· τὴν λέξιν ποίησιν ἔχομεν, τὴν προῆξιν ἀγνοοῦμεν. Καὶ τὴν λέξιν μεταχειρίζομεθα ἰδίως ἐπὶ καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, καθ' ἣν φαίνεται ὅτι τῶντι ποιοῦμεν, ἀλλὰ καὶ τότε τὰ στοιχεῖα τοῦ ἔργου λαμβάνομεν ἐκ προϋπάρχοντων, καὶ μόνον ἐπιθέτομεν εἰς αὐτὰ ἐντελέστερον συνδυασμόν, καὶ τὴν ποιητικὴν ταύτην δύναμιν ἀποδίδομεν εἰς τινὰ ἄνωθεν ἐπίπνοϊαν καὶ ἀπόρροϊαν τῆς θείας αἰτιότητος, καὶ ἐντεῦθεν ὁ ἱερός χαρακτήρ δι' οὗ πάντες οἱ λαοὶ περιέβηλον τοὺς μύστας τῆς τέχνης καὶ ἡ πανταχοῦ ἀναφαινομένη ἐνδόμυχος σχέσις τοῦ θρησκευματος καὶ τῆς καλλιτεχνίας.

Οἱ μὴ παραδεχόμενοι τὴν ὀρθὴν ταύτην ἔννοιαν τῆς δημιουργίας ἀναγκάζ-

ζονται· να παραδεχθῶσι τὰς πλέον ἀτόπους καὶ ἀντιφκτικὰς διδασκαλίας· δηλ. ἢ ὅτι ἡ ὕλη πάντοτε ὑπῆρχε καὶ ὁ Θεὸς διακόσμησεν αὐτήν, ἢ ὅτι ὁ Θεὸς ἐξήγαγε καὶ ἐξάγει τὸν κόσμον ἐξ ἑαυτοῦ, ἢ ὅτι ὁ κόσμος ὑπάρχει ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ Θεὸς εἶναι ὁ κόσμος, ἢ ἐπὶ τέλους ὅτι ἀγνοοῦμεν ἐὰν ὁ κόσμος ἐδημιουργήθῃ ἢ ὅχι· καὶ μόνον ἤξεύρομεν ὅτι ὑπάρχει. Παρὰ ταύτας ἄλλαι ὑπόθεσις δὲν εἶναι δυνατὴ. Ἐκάστη δὲ τῶν ὑποθέσεων τούτων ἔχει ἰδιαιτέρον ὄνομα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας, καὶ ἔλαβε τοὺς ὁπαδοὺς τῆς, καὶ πλὴν τῆς πρώτης, ἥτις ἰδίως ἀνήκει εἰς τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν, τὰς ἄλλας προσβέβουσι οὐκ ὀλίγοι τῶν κατ' ἡμᾶς φιλοσόφων. Ἐλπίζομεν δὲ ὅτι ὡς ἐκ τῆς μεθόδου δι' ἧς προβαίνομεν κατὰ τὰς μικρὰς ταύτας μελέτας, δὲν θὰ εἶναι δύσκολον νὰ ἐνδείξωμεν τίνι τρόπῳ αἱ αὐθαίρετοι αὗται ὑποθέσεις ἀνασκευάζονται.

Καὶ δὲν ἀμφισβάζομεν ὅτι εἰς τοὺς μὴ γινώσκοντας τὴν ἱστορίαν τῶν ἀποπλανήσεων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ τὰ αἷτια καὶ ἀποτελέσματα αὐτῶν καὶ ὁδηγουμένους μόνον ὑπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου θέλει φανῇ ἐκ προτέρου ἀκατανόητον πῶς εὐρέθησαν ἄνθρωποι, καὶ δὴ φιλόσοφοι, πιστεύσαντες ὅτι ἡ ὕλη προὑπῆρχε τῆς δημιουργίας, ἢ ὅτι ὁ κόσμος ὑπάρχει ἀφ' ἑαυτοῦ ἢ ἄνευ αἰτίου, ἢ ὅτι Θεὸς εἶναι ὁ κόσμος, ἐν ᾧ ἡ ἀνάγκη πρώτου αἰτίου ποιήσαντος τὸν κόσμον εἶναι ἡ ἀπλουστάτη καὶ ἐνταυτῷ ἡ σαφεστάτη καὶ βεβαιωτάτη ἀλήθεια τῆς διανοίας. — Καὶ ὅμως τὴν αἰδιότητα τῆς ὕλης ἐπρέσβευσαν ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ τὸν δημιουργὸν Θεὸν ἐθεώρησαν μόνον ὡς διακοσμητὴν αὐτῆς. Τοῦτο ἐξηγεῖται, κατ' ὅσον τὰ δαιμόνια ἐκεῖνα πνεύματα ἀνῆλθον εἰς τὴν ἐννοίαν τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς τάξεως μᾶλλον ἢ ἐκ τῆς ὑπάρξεως τοῦ κόσμου, ὁ μὲν Πλάτων ἐκ τῶν ποικίλων τῶν ὄντων εἰδῶν, ἃ ἐθεώρει ὡς ὁμοιώματα θεῶν πρωτοτύπων καὶ ἰδεῶν, ἐξ ὧν συνίσταται ὁ θεῖος λόγος, ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ἐκ τῆς πρὸς τὸ βέλτιον προοδευτικῆς πορείας τοῦ κόσμου, ἥτις ὑποθέτει ἀνώτατον σκοπὸν, τελικὸν καὶ τέλειον αἷτιον ἔλκον τὰ πάντα πρὸς ἑαυτὸ διὰ τῆς νοήσεως καὶ τῆς ἀγάπης, οὐδέτερος δὲ ἐξήτησε τὴν ἀρχὴν καὶ τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεως, οὐδὲ ἀνέλυσε τὸν ἐν ἡμῖν λόγον εἰς τὰ συστατικὰ αὐτοῦ στοιχεῖα, οὐδὲ ἀνεκάλυψε τὰς σχέσεις, τὴν ἱεραρχίαν καὶ τὴν ἄκραν αὐτῶν ἐνότητα ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ αἰτίου. Ἐπέστησαν ἀμφοτέρω τὴν προσοχὴν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος, δι' ἧς πᾶσαν τὴν λογικὴν ἐδημιούργησεν ὁ Ἀριστοτέλης καὶ πάσης ἐπιστήμης ἐθῆκε τὰς βάσεις, ἢ εἰς τὴν εἰς γένη καὶ εἶδη κατὰτάξιν, ἣν ἐμελέτησεν θαυμασίως ὁ Πλάτων δι' αὐτῆς ἀνελθὼν εἰς τὸ ὄντως ὄν, ὅπερ εἶναι αὐτὸ τὸ ἀγαθόν, καὶ ἀμφοτέρω τὴν ἀρχὴν τῆς τελειότητος παρὰ Σωκράτους ἔλαβον καὶ εἰς πᾶσαν ἠθικὴν μελέτην ἐφήρμοσαν χωρὶς νὰ νοήσωσιν ὅτι αἱ δύο αὗται ἀρχαὶ ἐκ τινος ἀνωτέρας αὐτῶν ἐξαρτῶνται καὶ χωρὶς ν' ἀναλύσωσι κατὰ βάθος τὴν τρίτην ταύτην ἀρχὴν. Ναὶ μὲν ὁ Ἀριστοτέλης εἶπεν εἴπερ μηδὲν ἐστὶ τὸ πρῶτον, ὅλως αἷτιον οὐδὲν ἐστὶ, ἀλλὰ

τὸ πρῶτον τοῦτο αἴτιον εἶναι κατ' αὐτὸν τελικὸν μᾶλλον ἢ ποιητικόν, ἄλλως ἢ θεοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλους συνδυαζομένη μετὰ τὴν περὶ ἀγαθοῦ πλατωνικὴν διδασκαλίαν θὰ προηγείτο καὶ θὰ ἦτο ἀνωτέρα τῆς θεοσοφίας τοῦ Αἰθιωνίου. Καὶ ἄλλοτε εἶπομεν καὶ νῦν ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι οὔτε τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τῆς ψυχῆς οὔτε τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ παρέδωκεν εἰς ἡμᾶς ἡ ἀρχαία φιλοσοφία· ἀμφοτέραι ἀνεφάνησαν ἐν τῇ ἀπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ πνευματικῇ φιλοσοφίᾳ. Ἡ ἰδέα τῆς αἰδιότητος τῆς ὕλης εἶναι προφανὴς συνέπεια μεγάλῃς παρανοήσεως τῆς θείας φύσεως, διότι ἐάν ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ εἰς τοῦτο πρὸ πάντων ὑφίσταται ὅτι εἶναι αἴτιον πρῶτον, πῶς συμβιβάζεται μετὰ τὴν αἰδιότητα τῆς ὕλης; πόθεν λοιπὸν ἡ ὕλη; καὶ πῶς διακόσμησεν αὐτὴν ὁ Θεὸς ἐάν δὲν τὴν ἐποίησεν; Ἐάν ἡ ὕλη εἶναι αἰδιος, εἶναι αἴτιον πρῶτον, καὶ τότε δύο αἴτια πρῶτα ὑπάρχουσιν, ὧν οὐδέτερον εἶναι ἔντως πρῶτον καὶ ἀπαιτοῦσι τρίτον ἀνώτερον αὐτῶν. Φαίνεται ὅτι ὅσω καὶ ἂν ἦσαν τὰ δαιμόνια ἐκεῖνα πνεύματα ἀνώτερα τῆς ἐποχῆς τῶν δὲν ἠδύναντο νὰ διασχίσωσιν ἐντελῶς τὴν ἀχλὺν τῆς πολυθείας καὶ νὰ ἴδωσιν ἐν ὅλῃ τῇ λάμπει αὐτῆς τὴν ἐνότητα τῆς θείας φύσεως. — Ὁ παγθεϊσμός ἐπίσης ἐγένετο ἐξ ἄλλης παρανοήσεως τῆς πρώτης ἀρχῆς τοῦ παντός, καὶ ποικίλας ἔλαβε μορφὰς κατὰ τε τὴν ἀρχαίαν καὶ νέαν φιλοσοφίαν. Θεμελιώδης αὐτοῦ ἰδέα εἶναι ἡ συνταύτισις τοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ πεπερασμένου, καὶ ἐπομένως ἡ παρανόησις ἀμφοτέρων, καὶ διὰ τοῦτο ὅτε ἀπεκαλύφθη ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ὑπὸ τὴν σοφώτερον τύπον αὐτοῦ διὰ τοῦ Ἐγγέλου, εἰς τὴν ταυτότητάς τῶν ἐναντίων πρὸ πάντων ἐστηρίχθη, καὶ ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἀληθῆ λογικὴν τὰ ἐναντία εἶναι ἀντιφατικὰ καὶ ἀσυμβίβαστα, νέαν λογικὴν ἐπενόησε, δι' ἧς ἐκ τινος πρώτης ταυτότητος τοῦ ὄντος καὶ τοῦ μηδενὸς ἐξήγαγε τὸ πᾶν δι' ἀτελευτήτων θέσεων, ἀντιθέσεων καὶ συνθέσεων, δι' ὧν ἐπειράθη ν' ἀποδείξῃ ὅτι τὸ πᾶν εἶναι ἐν, εἶναι αὐτὸς ὁ Θεὸς πρὸς γινεσθαι αὐτὸν διὰ τοῦ κόσμου καὶ ἀποκτῶν ἐπὶ τέλους συνείδησιν ἑαυτοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὥστε ἡ τελεία φύσις τῆς Θεότητος δὲν ὑπάρχει ἀπ' ἀρχῆς, ἀλλὰ γίνεται διαδοχικῶς καὶ συμπληροῦται ἐν τέλει, ἑτέρα καὶ αὕτη ἀντίφασις ἐν ἣ ἡ πρώτη κορυφοῦται, ὅθεν δυνατόν εἶπεῖν ὅτι ὁ παγθεϊσμός ἐκ τῆς ἀντιφάσεως ἄρχεται, δι' αὐτῆς προβαίνει καὶ εἰς αὐτὴν τελευτᾷ. Ἄς προσθέσωμεν δὲ ὅτι αὕτη εἶναι καὶ ἡ ὀριστικὴ αὐτοῦ καταδίκη, διότι ἐάν ὑπάρχει λογικὴ ἀρχὴ ἣν οὐδεὶς ἀρνεῖται, ἣν πάντες ὁμολογοῦσι, καὶ αὐτοὶ οἱ τὰς ἄλλας ἀποβάλλοντες, ἐφ' ἧς στηρίζεται πᾶς συλλογισμός καὶ πᾶσα νόσις, καὶ ἣν εὐρίσκομεν ἐν τῷ βάθει πάσης ἀνθρωπίνης σκέψεως καὶ πράξεως καὶ ὁμιλίας, ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι ἡ τῆς ταυτότητος, ἦτοι τῆς ἀντιφάσεως, δι' ἧς πιστεύομεν ὅτι ὑπάρχουσιν ἐναντία ἐν τῇ φύσει, καὶ ὅτι τὰ ἐναντία ἀντιφάσκουσι πρὸς ἀλλήλας καὶ εἶναι ἀπολύτως ἀσυμβίβαστα. Καὶ ποῖα μεγαλύτερα ἐναντιότης τῆς μεταξὺ ἀπείρου καὶ πεπερασμένου; Ἀμα παραδεχόμεθα αἴτιον πρῶτον καὶ ἀναίρων, καὶ τοῦτο παραδέχονται οἱ παγθεῖσται, ἀδύνατον νὰ τὸ συνταυτίσωμεν

μὲ τὰ πεπερασμένα, διότι, ὅσῳ καὶ ἂν πολλαπλασιασθῶσιν, οὐδέποτε ἀποτελοῦσι τὸ ἄπειρον, καθὼς ἄπειρος σειρὰ μηδενικῶν οὐδέποτε θέλει ἀποτελέσει ἀριθμόν. Ἡ ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργία εἶναι βεβαίως ἀκατάληπτος ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ὑπὲρ λόγον, ἀλλ' οὐχὶ παρὰ λόγον, εἶναι ἀπ' ἐναντίας ἢ βάσις καὶ οὐσία τοῦ λόγου, εἶναι φωτεινὴ ἀλήθεια ὑπὸ τὸ νέφος τοῦ μικροῦ νοός μας, ἥς μόλις διορθῶμεν τὴν ἐστίαν, ἀλλ' ἐντελῶς καθορθῶμεν τὰς ἀκτίνες. Ἡ δὲ κατὰ τοὺς πανθεϊστὰς συνταύτισις τοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ πεπερασμένου εἶναι καὶ ἀκατάληπτος καὶ παράλογος, διότι εἶναι ἐκ διαμέτρου ἀντίθετος πρὸς τὴν ἀρχὴν ὅτι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ δὲν δύναται συνάμα νὰ εἶναι καὶ αὐτὸ καὶ τὸ πρὸς αὐτὸ ἐναντίον ἥτοι ἐν ταυτῷ καὶ κατὰ τὰ αὐτὰ νὰ ὑπάρχῃ καὶ νὰ μὴ ὑπάρχῃ. — Ἡ συνταύτισις αὕτη εἶναι ἡ βάσις καὶ τοῦ ἄλλου συστήματος καθ' ὃ Θεὸς εἶναι αὐτὸς ὁ κόσμος. Καὶ κατὰ μὲν τοὺς πανθεϊστὰς ὁ Θεὸς ἐξάγει ἐξ ἑαυτοῦ τὸν κόσμον, ὅστις ἐπομένως εἶναι οὐχὶ δημιουργία, ἀλλ' ἀναγκαστικὸν αὐτοῦ ἀπόρροικον· κατὰ δὲ τοὺς ὕλιστὰς Θεὸς ἕτερος παρὰ τὸν κόσμον δὲν ὑπάρχει, αὐτὸς ὁ κόσμος εἶναι Θεός, καὶ ἐντεθεν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ ἀντικαθιστῶσι τὴν λατρείαν τῆς φύσεως, ἣν ἐξαίρουσι θαυμάζοντες τὴν σοφίαν αὐτῆς, τὴν πρόνοιαν καὶ τὴν ἀγαθότητα. Ὅτι ἐν τῇ φύσει ὑπάρχει λόγος οὐδεὶς ἀρνεῖται, ἀλλὰ τὸ ζήτημα εἶναι πάντοτε ἔαν ὁ λόγος οὗτος εἶναι αἷτιον πρῶτον καὶ ἔαν ὑπάρχει αἷτιον πρῶτον. Τί παρέχει ἡ φύσις; δύο τινὰ κατ' ἀρχάς, ὕλην καὶ δύναμιν, ὕλην διατυπωμένην ὑπὸ τινος ἐν αὐτῇ ἀοράτου δυνάμεως· μετὰ τὰ δύο ταῦτα παρέχει τελειοτέραν διατύπωσιν διὰ τοῦ ζωικοῦ ὁργανισμοῦ, καὶ ἐν τῷ ὁργανισμῷ ἀνωτέραν ἔτι ἐνότητα διὰ τῆς ψυχικῆς ὑποστάσεως, ἥτις φανεροῦται ἐν τοῖς κτήνεσι κατὰ πρῶτον, καὶ ἀποκτᾷ πληρεστέραν συνείδησιν ἑαυτῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἔλλογον ἐνέργειαν καὶ ὡς ἐκ τούτων ἐπιδεκτικότητα προοδευτικῆς τελειοποιήσεως. Κατὰ τοὺς διαφόρους τούτους βαθμοὺς τῆς ὑπάρξεως ἡ φύσις προφανῶς τείνει εἰς τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἔλλογον ἐνότητα καὶ ἐλευθερίαν, καὶ τρόπον τινὰ προετοιμάζει αὐτὴν διὰ τῶν ὀρυκτῶν, τῶν φυτῶν καὶ τῶν κτηνῶν. Ἡ ἐνότης ἥτις ἐνυπάρχει ἐν τῇ συστάσει τῆς πρώτης κοσμικῆς ὕλης καὶ ἐν τοῖς νόμοις αὐτῆς διὰ τῆς συμφύσεως καὶ τῆς ἑλξεως, γίνεται φανερωτέρα ἐν τοῖς ἐνοργάνοις ὡς ἐνότης σχεδίου καὶ σύμπνοια ἐνεργειῶν ἀμοιβαίων πρὸς ἓνα σκοπὸν, καὶ ἐπὶ τέλους ἐκτυλίσσεται καὶ ἔτι φαινοτέρως διαλάμπει ἐν ταῖς ἐμφύχοις, καὶ κορυφῶται ἐν τῷ ἐλευθέρῳ καὶ ἐλλόγῳ ὄντι ὅπερ ὀνομάζομεν ἄνθρωπον. Εἰς τὰ ὀλίγα ταῦτα στοιχεῖα ἀνάγεται ὁ μέγας ὁργανισμὸς τῆς φύσεως. Ἰώρα ἐρωτῶμεν ποῦ ἐν τούτοις ὁ Θεός; Εἶναι ἐν ἐνὶ ἑκάστῳ τῶν μορίων τῆς ὕλης, ἢ ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῶν, ἢ ἐν μόνον ἐξ αὐτῶν ἔχει τὴν θεῖαν δύναμιν, καὶ ποῖον; Θεὸς εἶναι ἡ τάσις τῶν μορίων τούτων πρὸς συνένωσιν καὶ συσσωμάτωσιν αὐτῶν, δηλ. ἀπλῆ ἀφαίρεσις, ἣν ὀνομάζομεν δύναμιν, χωρὶς ν' ἀποδώσωμεν αὐτῇ πραγματικὴν ἐνότητα, ἢ ὁ Θεὸς εἶναι ἐν τῷ ὁργανισμῷ τῶν φυτῶν καὶ τῶν κτηνῶν ἢ ἐν

τῷ ἀνθρώπῳ; Ἐάν δὲ ὁ Θεὸς δὲν εἴναι οὔτε ὁ λίθος, οὔτε τὸ δένδρον, οὔτε τὸ κτῆνος, οὔτε ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ τὸ σύνολον τούτων ἀπάντων, τὸ σύνολον τοῦτο, ὅσῳ καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὑπερμέγεθες, εἶναι σύνολον πεπερασμένων, καὶ ὁ Θεὸς ἢ δὲν εἶναι ἢ εἶναι ἀπείρος. Εἴτε λοιπὸν διασκορπίσωμεν τὴν φύσιν εἰς τὰ ἀπειράριθμα μέρη αὐτῆς, εἴτε συνενώσωμεν αὐτὰ κατὰ τοὺς ἐπίσης ἀπείρους συνδυασμοὺς αὐτῶν, εὐρίσκουμεν πανταχοῦ τὴν ἀπόδειξιν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' οὐχὶ τὸν Θεόν. Οὐχ ἦττον λοιπὸν τοῦ πανθεισμοῦ παράλογος εἶναι ἢ ἀποδέωσις τοῦ παντός· οὔτε ὁ κόσμος ἀνάγεται εἰς τὸν Θεόν, οὔτε ὁ Θεὸς εἰς τὸν κόσμον. Ἀλλ' ὅσῳ παράλογα καὶ ἂν εἶναι τὰ δύο ταῦτα συστήματα, ἢ πλήρης ἀνάπτυξις αὐτῶν πολὺ συντείνει εἰς ἐξακρίβωσιν τῶν περὶ Θεοῦ νοημάτων, καθ' ὅσον ὁ μὲν πανθεισμός καὶ δι' αὐτῆς τῆς ἀντιφατικῆς διαλεκτικῆς τοῦ ἀποδεικνύει τὴν ἐνότητα τῆς ἀπείρου φύσεως, ὁ δὲ ὕλισμός μαρτυρεῖ τὴν δύναμιν καὶ σοφίαν καὶ ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ διὰ τῶν θαυμάτων τῆς δημιουργίας, αἱ δὲ ἀποπλανήσεις αὐτῶν ἐνδεικνύουσι πλανάως ποῦ κεῖται ἡ ἀλήθεια, καθὼς οἱ σκόπελοι φωτιζόμενοι δεικνύουσιν εἰς τὸν ναύτην πῶς πρέπει νὰ διευθύνῃ τὴν πορείαν του. — Τί δὲ νὰ εἰπώμεν περὶ τῶν ἀγνοούντων τὸν Θεόν ἥτοι περὶ τοῦ σκεπτισμοῦ τῆς θετικῆς καὶ κριτικῆς λεγομένης φιλοσοφίας; Ἡ φιλοσοφία αὕτη εἶναι ἐκουσία τύφλωσις καὶ ἀκατανόητος αὐτοκτονία τοῦ πνεύματος. Καὶ ὁ μὲν ἀρχαῖος καὶ ἀπόλυτος σκεπτισμός πρὸ πολλοῦ ἐξέλιπε, καὶ δὲν εἴναι πιθανόν ν' ἀναγεωθῇ ἐν τῷ μέλλοντι, ἀφ' ἑαυτοῦ δὲ ἀνασκευάζεται, διότι ἐάν περὶ πάντων πρέπει ν' ἀμφιβάλλωμεν, ἄρα καὶ περὶ αὐτῆς τῆς ἀμφιβολίας. Ἐκ δὲ τοῦ διὰ Καντίου ἀναγεωθέντος σκεπτισμοῦ προῆλθε καὶ ἡ κριτικὴ καὶ ἡ θετικὴ λεγομένη φιλοσοφία, μετὰ τούτην ὅμως τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ Κάντιος ἐπιχειρήσας τὴν ἐπίκρισιν τοῦ καθαρῶς λόγου δι' αὐτοῦ τοῦ λόγου, διότι ἄλλως δὲν δύναται νὰ γείνη, καὶ οὐδὲν βέβαιον εὐρὼν διὰ τῆς, οὕτως εἰπεῖν, διαλλήλου ταύτης μεθόδου εἰμὴ τὰς περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κόσμου, περὶ ψυχῆς καὶ περὶ Θεοῦ γνωστὰς ἀντινομίας, τὸ ἐκ τῆς ἀντιφάσεως τῆς μεθόδου ἐξαγόμενον προσεπάθησεν ἐπὶ τέλους νὰ ἐξαλείψῃ δι' ἄλλης ἀντιφάσεως ἀντιτάττων εἰς τὸν καθαρὸν λόγον τὸν πρακτικὸν καὶ δι' αὐτοῦ ἀνώρθωσε τὴν πρὶν κατεδαφισθεῖσαν πίστιν εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον, εἰς τὸν Θεόν, εἰς τὴν ἐνότητα καὶ ἐλευθερίαν τῆς ψυχῆς, εἰς ὅλον δηλ. τὸν πνευματικὸν κόσμον οὗ ἔνευ ὁ ὕλικός εἶναι ἀνεξήγητος, ἐν ᾧ οἱ σημερινοὶ κριτικοὶ καὶ θετικολόγοι ἢ αὐθαρέτως δογματίζουσιν ὅτι παρὰ τὴν αἴσθησιν καὶ τὴν ἐκ μόνης αὐτῆς νόησιν οὐδὲν ἕτερον ὑπάρχει, ὡς ὁ Μίλλ καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ, ἢ ὁμολογοῦντες τὴν ἐν ἡμῖν ἔννοιαν τοῦ ἀπείρου, οὐδὲν ἦττον θεωροῦσι τὸν Θεόν ὡς ὅλως ἀδιάγνωστον, ὡς ὁ Σπένσερος, ἢ ὡς ἰδανικὸν πλάσμα τοῦ νοός μας, ὡς ὁ Τάιν, ὁ Ρενάν, ὁ Οὐάχερρώτιος καὶ οἱ πολλοὶ αὐτοῖς ὁμόφρονες ἐν Γαλλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ. Ἐάν ὅμως ἐνεβάθυνον εἰς τὴν ψυχολογικὴν ἀνάλυσιν, θὰ ἔβλεπον ὅτι ἡ αἴσθησις δὲν εἶναι γνῶσις, ἀλλ' ἀφορμὴ γνῶσεως, ὅτι ἡ γνῶσις ὑποθέτει μίαν ἐν ἡμῖν ἀ-

διαίρετον ἐνότητά, ὅτι ἡ ἐνότης αὕτη εἶναι φύσει ἔλλογος καὶ ὅτι ὁ λόγος οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἐπὶ τέλους ἢ πίστις εἰς αἷτιον πρῶτον καὶ ἐπομένως ἀπειρον κατὰ πᾶσαν ἔννοιαν. Οὐδὲ θὰ ἠδύναντο νὰ πεισθῶσιν ὅτι ἡ ἀνθρωπότης δὲν λατρεύει εἰρὴ τὴν ἰδίαν σκιά, ἐν ἰδανικῷ πλάσμα τῆς φαντασίας, ἐν ᾧ ἀναντίρρητοι καὶ καταπληκτικαὶ ἀποδείξεις ὑπάρχουσιν ὅτι τὸ ἰδανικὸν τοῦτο εἶναι ἀπ' ἐναντίας ἡ μεγίστη πραγματικότητα. Ἐὰν δὲ οἱ περὶ ὧν ὁ λόγος κριτικοὶ εἴπωσιν ὅτι ἡ πραγματικότης αὕτη δὲν ὑπάρχει καὶ πραγματικὸς εἶναι μόνον ὁ κόσμος, δικαιούμεθα νὰ τοὺς ἐρωτήσωμεν, πόθεν ὁ κόσμος; Καὶ ἡ πρέπει τότε ν' ἀναγνωρίσωσιν ὅτι παντὸς τοῦ πραγματικοῦ ὑπάρχει αἷτιον πρῶτον, ὅπερ εἶναι αὐτὸς ὁ Θεός, ἢ νὰ θεοποιήσωσι τὸν κόσμον. Ὡς οἱ πανθεῖσται καὶ εἰς τοὺς αὐτοὺς παραλογισμοὺς τοῦ πανθεϊσμοῦ νὰ ὑποπέσωσι καὶ εἰς τὴν αὐτὴν καταδίκην.

Η'

Ἐὰν ὁ Θεὸς ἐποίησε τὸν κόσμον, διὰ τί τὸν ἐποίησαν; Ἀναπόφευκτον εἶναι τὸ δεύτερον τοῦτο ζήτημα καθὸ περιεχόμενον εἰς τὴν ζήτησιν τοῦ λόγου τῆς δημιουργίας, διότι λόγος εἶναι καὶ τὸ πόθεν καὶ τὸ διατί. Ἄλλως τὸ ζήτημα τοῦτο ἐγείρεται ἀναποφεύκτως ἐν παντὶ ἑλλόγῳ πνεύματι καὶ ἐν πάσῃ εὐκισθήτῳ καρδίᾳ. Ὁ κόσμος οὗτος δὲν εἶναι τέλειος, ἔχει ἐλλείψεις αἷτινες φαίνονται ἀδικαιολόγητοι, ἔχει ἀναρίθμητα ὄντα ὧν δὲν βλέπομεν τὸν σκοπὸν, ἄλλα μᾶλλον ἐπιβλαβῆ ἢ ὠφέλιμα, καὶ πολλάκις ἀμφιβάλλομεν ἔὰν ὁ κόσμος οὗτος εἶναι τῶντι ἔργον παντοδυνάμου, πανσόφου καὶ παναγχοῦ δημιουργοῦ. Ἐν δὲ τῷ ἡθικῷ κόσμῳ ἔτι μᾶλλον προσβάλλομεθα ὑπὸ τῶν ἐν αὐτῷ φαινομένων ἁτελειῶν, καὶ δυσανασχετοῦμεν, διότι ὑποφέρομεν ἐξ αὐτῶν, καὶ παρκαπονούμεθα, καὶ οὐχὶ σπανίως τὸν ποιητὴν τοῦ παντός κατηγοροῦμεν ὡς ἀδικον ἢ ἀνκίσθητον καὶ ἀδιάφορον πρὸς τὰ παθήματα τῶν πλασμάτων αὐτοῦ, ὅθεν τὴν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὑπαρξίν ἡμῶν ἐθεώρησαν τινες ὡς μαρτύριον ἐπιβαλλόμενον ἡμῖν ὑπὸ σκληρῆς καὶ ἀδυσωπότητος εἰμαρμένης ¹, καὶ εὐρέθησαν φιλόσοφοι θεωρήσαντες τὴν ἀθέτησιν τῆς ὑπαρξεως ὡς κύριον σκοπὸν αὐτῆς καὶ μέγιστον ἀγαθόν ². — Ταῦτα ἀποδεικνύουσι τὸν τυφλὸν καὶ ἐν τυτῷ τὴν ἀδυναμίαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ἡ ἀσθενὴς πίστις διστάζει καὶ περὶ ἑαυτῆς ἀμφιβάλλει, καὶ τὸ ἐωσφορικὸν πνεῦμα θέλει νὰ ἡξεύρη τὰ πάντα.

Ἐν τούτοις, εἰς τὴν ἀνωτέρω ἐρώτησιν τί δυνάμεθα ν' ἀπαντήσωμεν; Ἡ ἀπάντησις ἐνυπάρχει ἤδη εἰς ὅσα εἴπομεν. μέχρι τοῦδε. Ἐὰν ὁ Θεὸς εἶναι παντοδύναμος, πάνσοφος καὶ πανάγαθος, ἡ ποίησις τοῦ κόσμου δὲν δύναται

¹ Or. Martyrdom of man by Winwood Reade.

² Ὁ Σχοπανχάουερ καὶ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Χάρτμαν. Γνωστὸν δὲ ὅτι ἡ μεθένωσις εἶναι τὸ ἡμελιώδες δόγμα τοῦ βουδισμού.

νὰ εἶναι· εἰμὴ δῶρον τῆς ἀπειρου αὐτοῦ ἀγαθότητος. Τοῦτο εἶπε πρὸ εἰκοσι
 τριῶν αἰώνων ἡ ἀρχαία φιλοσοφία διὰ τοῦ Πλάτωνος, καὶ τοῦτο ἐκ τῶν
 προτέρων εἶναι βέβαιον, ἀλλ' ἐκ τῶν ὑστέρων δυσκόλως ἀποδεικνύεται· διότι
 τί γνωρίζομεν ἐκ τῆς δημιουργίας; σχεδὸν οὐδέν. Ἐν τῷ ἀοράτῳ τούτῳ
 σημείω τοῦ ὕλικου κόσμου ὅπου εὐρισκόμεθα, μίαν μόνην στιγμὴν διακρίνο-
 μεν, ὅσον μόλις ἄρκεῖ εἰς τινὰς ἐξ ἡμῶν, καὶ τούτους ὀλιγίστους, ἵνα κατὰ
 νοήσωσι τὸν κατὰ πληκτικὸν ὄγκον τῆς ὅλης συστάσεως τοῦ παντός, καὶ τι-
 νὰς νόμους αὐτῆς, καὶ ὅπως διὰ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν βελτιώσωσι βαθμη-
 δὸν τὴν ὕλικήν ζωὴν, ἥτις ἄλλως θὰ ἦτο ἀνυπόφορος. Ὁ κόσμος τῆς διανοίας
 εἶναι μέγας, καὶ ἐν μέσῳ αὐτοῦ ἐξαστράπτει ἡ ἔννοια τῆς θεότητος· ἀλλ' ἐὰν
 εἰς τὸν ὕλικόν ἥλιον, ὅστις δὲν εἶναι εἰμὴ ἀστὴρ μετὰ τὸ ἀπειραρίθμων ἀστέ-
 ρων, δὲν θυνάμεθα ν' ἀτενίσωμεν ἀπ' εὐθείας, καὶ μόνον διὰ τῆς ἀνταντα-
 κλάσεως τοῦ φωτός του φωτιζόμεθα καὶ ὀδηγοῦμεθα, πολὺ ὀλιγώτερον θυ-
 νάμεθα ν' ἀτενίσωμεν εἰς τὸν ἥλιον τῆς θεότητος καὶ εἰς τὰ ἀνεξερεύνητα
 βουλεύματα αὐτῆς νὰ εἰσδύσωμεν. Ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ ὁ λόγος, κατὰ τὸ
 ῥῆμα τοῦ ποιητοῦ, ἔχει βραχεῖας τὰς πτέρυγας (*Vedi come ragione ha corte
 l' ali*)· ὁ λόγος μᾶς ὀδηγεῖ μέχρι τινός, μᾶς ἀνυψοῖ εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ ἀ-
 πείρου, μᾶς ἐπιβάλλει τὴν εἰς Θεὸν πίστιν, ἀλλ' ἐνταυτῷ καταδεικνύει ἡμῖν
 ἀριδῆλως τὸ ἀκατάληπτον τῆς θείας φύσεως καὶ τῶν ἔργων αὐτῆς. Ὁ δὲ
 ἡθικὸς κόσμος ἔχει ἔτι πλείονα μυστήρια, διότι ἡ ὕλική σύστασις τοῦ παν-
 τὸς ὑπόκειται εἰς τὴν ἀνάγκην, καὶ ὅμως ἀνκαλύψομεν ἕνα νόμον αὐτῆς,
 θυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἀληθεύει πάντοτε καὶ πανταχοῦ, καὶ μίαν ἀ-
 ληθείαν δοθείσης μυρίας ἄλλας διὰ τοῦ συλλογισμοῦ ἐξάγομεν ἐξ αὐτῆς, καὶ
 διὰ τοῦ μαθηματικοῦ συλλογισμοῦ πρὸ πάντων κατασκευάζομεν τὰς ὑψηλο-
 τάτας καὶ βεβαιστάτας τῶν ἐπιστημῶν· ἀλλ' ὁ ἡθικὸς κόσμος νὰ μὲν εἶναι
 ἐν μέρει προϊόν τῆς διανοίας καὶ τοῦ λόγου, καὶ οἱ νόμοι αὐτοῦ ἔχουσιν οὐ
 μόνον τὸ γενικὸν καὶ σταθερὸν τῶν νόμων τῆς φύσεως, ἀλλὰ καὶ τὸ καθολικὸν
 καὶ ἀναγκαστικὸν τῶν λογικῶν ἀρχῶν, ὅμως παρὰ τὴν ἀνάγκην ἐνεργεῖ ἐν αὐτῷ
 ἡ ἐλευθερία, δι' ἧς οἱ νόμοι αὐτοῦ πρέπει νὰ ἐκπληρωθῶσι, καὶ πάντοτε
 δὲν ἐκπληροῦνται, καὶ ἐν ᾧ ἡ ζωὴ τῆς φύσεως ἀπαρεγκλίτως προβαίνει, καὶ
 καθορῶμεν αὐτὴν οὐ μόνον ἐν τῷ παρόντι, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ἀπωτάτῳ σημείῳ
 τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος, ἡ ἡθικὴ ζωὴ μόλις ἄρχεται ἐν τῷ κό-
 σμῳ τούτῳ, καὶ διὰ πάντων τῶν φαινομένων αὐτῆς ἀποδεικνύει ὅτι ἐν τῷ
 κόσμῳ τούτῳ δὲν τελευτᾷ, διότι οὐδεμίαν τῶν τάσεων αὐτῆς ἱκανοποιεῖται
 διὰ τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ σκοποῦ αὐτῆς, οὔτε ἡ ἀκόρεστος ἐφελίς τοῦ ἀλη-
 θεοῦ καὶ τοῦ καλοῦ, οὔτε ἡ ἀσβεστος δίψα τῆς δικαιοσύνης, οὔτε ἡ ἀπλη-
 στος ἐπιθυμία τῆς εὐδαιμονίας· πᾶσαι αἱ τάσεις αὗται ἀνάγονται εἰς μίαν,
 ἥτις εἶναι ἡ πρὸς τὸ ἀπείρον τάσις, καὶ ἐνταῦθα πάντα εἶναι πεπερασμένα.
 Νοοῦμεν τὸ ἀπείρον, ἀναγνωρίζομεν ὅτι ἐξ αὐτοῦ ἐξαρτώμεθα, αὐτὸ ἐπιθυ-
 μῶμεν, πρὸς αὐτὸ τείνομεν, ἀλλ' ἡ ἐπὶ γῆς ἐπικράτεια τοῦ ἀνθρώπου εἶναι

ἐν μόνον σημεῖον, καὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ μία μόνη στιγμή. — Ταῦτα οὐδεὶς νὰ ἔχη πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ ἐπιχειρῶν νὰ μελετήσῃ τὰ περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς δημιουργίας καὶ περὶ τῆς ἐπ' αὐτῆς θείας προνοίας ζητήματα. Καὶ ἐκ τούτων θέλει συμπεράνει ὅτι ἐξ ἀνάγκης τὰ ζητήματα ταῦτα εἶναι δυσεπίλυτα, καὶ ἐν μέρει ὅλως ἄλυτα, ἀλλ' ὅτι ὡς ἐκ τούτου οὐδεὶς δικαιούται ν' ἀρνηθῇ οὔτε τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ, οὔτε τὰ ἄπειρα αὐτοῦ προσόντα, καὶ μάλιστα ἐκ τῶν ἡμῖν γνωστῶν ἔργων αὐτοῦ ὑποχρεοῦται ὑπ' αὐτοῦ τοῦ λόγου νὰ πιστεύσῃ ὅτι καὶ τὰ ἄγνωστα καὶ τὰ ἀπώτατα αὐτῶν ἀποτελέσματα συνάδουσι πρὸς τὴν θεϊκὴν αὐτῶν ἀρχήν, καὶ ὅτι τὸ τέλειον ὃν οὐδὲν ἀνάξιον ἑαυτοῦ ποιεῖ, καὶ πάντα ὅτι μάλιστα γενέσθαι ἐβουλήθη παραπλήσια ἑαυτῷ, ὡς ἔλεγεν ὁ Πλάτων.

Ὅτι ὑπάρχει σκοπὸς ἐν τῇ δημιουργίᾳ τοῦτο καὶ ἐκ τῶν προτέρων καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων ἀποδεικνύεται. Καὶ ἐκ μὲν τῶν προτέρων, ἔχομεν ἐν τῷ λόγῳ τὴν ἀρχὴν τῆς τελεότητος, δυνάμει τῆς ὁποίας πιστεύομεν ὅτι πᾶν τὸ ὑπάρχον πρὸς τι τέλος ὑπάρχει. Ἐκ δὲ τῶν ὑστέρων γίνεται ἡ ἀπόδειξις αὕτη διὰ τῆς μελέτης τῶν κατὰ μέρος ὁργανισμῶν τῶν ὄντων, οἵτινες ἀποκλείουσι τὸ αὐτόματον, καὶ ἐμφαίνουσιν ἀναντιρρήτον σκοπιμότητα. Καὶ ἐπειδὴ οἱ ὁργανισμοὶ οὗτοι συνδέονται ἀδιασπάστως μὲ τὴν πάντοθεν περιτοιχίζουσαν αὐτοὺς ἀνόργανον ὕλην, ἐξ ἧς τρέφονται, ἐν ᾗ ζῶσι καὶ πρὸς ἣν μυριοτρόπως σχετίζονται, ὅλη ἡ φύσις περικύπτει ὡς εἰς καὶ μόνος ὁργανισμός, ὃν δὲν δυνάμεθα νὰ κατακερματίσωμεν καὶ νὰ θεωρήσωμεν κατὰ μέρος, διότι καθὼς τὸ ἐλάχιστον τῶν ζωούριων σχετίζεται πρὸς τὸ περιέχον αὐτό, παρομοίως ἡ γῆ αὕτη σχετίζεται πρὸς τὸν ἥλιον, καὶ οὗτος πρὸς πᾶν τὸ σπέρμα. Λαμπρὰν καὶ πλήρη ἀπόδειξιν τῆς σκοπιμότητος τῆς φύσεως ἔχομεν ἤδη ἐν τῷ περὶ τελικῶν αἰτίων σοφῷ συγγράμματι τοῦ ἐν Παρισίῳ διασέμου καθηγητοῦ Π. Ἰκνέτου¹, ὅστις δὲν ἀναγνωρίζει τὴν ἀρχὴν τῆς τελεότητος ὡς καθολικὴν καὶ ἀναγκασίαν, ὡς τὰς τῆς αἰτιότητος καὶ τῆς ταυτότητος, ἀλλ' ὅμως ἐπὶ τῶν θετικῶν ἐξαγομμένων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν πρὸ πάντων στηριζόμενος πανταχοῦ καταδεικνύει ὅτι ἡ τελεότης εἶναι νόμος τῆς φύσεως δι' ἀλκυνθάστου ἐπαγωγῆς ἀνακαλυπτόμενος καὶ βεβαιούμενος, ὅτι τύχη δὲν διέπει τὸν κόσμον, ἀλλὰ νοῦς, καὶ ὅτι οὐ μόνον ὑπάρχει σκοπὸς ἐν τῇ δημιουργίᾳ, ἀλλὰ καὶ ὅτι ὁ σκοπὸς οὗτος εἶναι τὸ ἀγαθόν. Ἐπιτραπήτω δὲ ἡμῖν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι οἱ μὴ παραδεχόμενοι τὴν ἀρχὴν τῆς τελεότητος ὡς καθολικὴν καὶ ἀναγκασίαν, ἐν ᾗ ἀναγνωρίζουσιν ὡς τοιαύτην τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος, δὲν σκέπτονται ὅτι τὸ τέλος τοῦ ὄντος, ὁ πρὸς ὃν ὁρὸς αὐτοῦ, δὲν εἶναι εἰμὴ τὸ ἀποτέλεσμα καὶ συμπλήρωμα ὅλης τῆς ὑπάρξεώς του, ὅτι τὸ αἷτιον ἐνεργεῖ κατὰ πάσαν στιγμήν τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, ὅτι ἐπομένως ὑπάρχει αἷτιον καὶ τοῦ τελικοῦ αὐτῆς ἀποτελέσματος, καὶ ὅτι δυνάμει τοῦ αἰτίου τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι οἷον εἶναι καὶ οὐχὶ ἕτερον,

¹ Les Causes finales par P. Janet.

εἶναι τοῦτέστι τὸ εἰδικὸν καὶ ἴδιον τοῦ ὄντος τούτου ἀπατέλεσμα καὶ οὐχὶ ἑτέρου, ὥστε τὸ κῆτιον καθὼ πρῶτος ὅρος τῆς ὑπάρξεως, καθὼ παράγον τὴν ὑπάρξιν, λέγεται ποιητικόν, καθὼ ἔσχατος ὅρος τῆς ὑπάρξεως, καθὼ παράγον τὸ συμπλήρωμα τῆς ὑπάρξεως, λέγεται τελικόν, εἶναι δὲ πάντοτε ἐν καὶ τὸ αὐτὸ αἷτιον θεωρούμενον ὑπὸ δύο διαφόρους ὄψεις, ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ὑπάρξεως καὶ ἐν τῷ τέλει αὐτῆς. Τοῦτο ἐννοοῦμεν ὅτε λέγομεν ὅτι ἐὰν ὑπάρχει αἷτιον, ὑπάρχει καὶ τέλος, ὅτι δηλαδὴ τὸ αἷτιον δὲν ἐνεργεῖ μόνον ἵνα ἀρχίσῃ ἡ ὑπάρξις τοῦ ὄντος, ἀλλ' ἐνεργεῖ καὶ ἐπὶ τῆς τάσεως αὐτῆς, ἥτις εἶναι ἀπόρροια τῆς φύσεως αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ τοῦ τέλους αὐτῆς, ὥστε τὸ τέλος δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ πλήρης πραγματοποίησις τῆς ἐνεργείας τοῦ αἰτίου, καὶ μετὰ τῆς αὐτῆς ἀκριβοῦς δυνατόν εἶπεν ὅτι τὸ αἷτιον τείνει πρὸς τὸ τέλος, ἢ ὅτι τὸ τέλος ὑπαθέτει τὸ αἷτιον. Ἄρα ἡ ἀρχὴ τῆς τελεότητος περιλαμβάνεται ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς αἰτιότητος, καὶ ὁ παραδεχόμενος τὴν μίαν παραδέχεται ἑξ ἀνάγκης καὶ τὴν ἄλλην. Ἄλλως τε, ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος περιέχει, ὡς εἶδομεν, τὴν ἐννοιαν πρώτου καὶ ἀπείρου αἰτίου, ἔχοντος ἄπειρον οὐ μόνον τὴν δύναμιν ἀλλὰ καὶ τὴν σοφίαν καὶ ἀγαθότητα. Τοιοῦτο δὲ ὂν τὸ ἄπειρον αἷτιον ποιεῖ οὐ μόνον διὰ τινος σκοποῦ, ἀλλὰ διὰ σκοποῦ ἀριστον.

Ἐκ τούτου ἐγείρονται πολλὰ ζητήματα, περὶ τοῦ ἀγαθοῦ τῆς δημιουργίας, περὶ τοῦ ἐν αὐτῇ προορισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος, τὰ περὶ προνοίας ζητήματα, περὶ ὧν ἄλλοτε διελέξαμεν¹, καὶ ἅτινα οὕτε ἐνταῦθα δυνάμεθα νὰ παραλείψωμεν.—Πρόνοια εἶναι προδιάταξις καταλλήλων μέσων εἰς πραγματοποίησιν ὁρισμένου σκοποῦ, καὶ προκειμένου περὶ ὁποίας προνοίας, ὁ σκοπὸς πρέπει νὰ εἶναι ἀγαθὸς καὶ τὰ μέσα ἀλάσθηστα. Ἡ ἡμετέρα αἰσθήσις καὶ διάνους μόνον ἐκ τῆς πείρας τοῦ κόσμου τούτου ὀδηγούμενα δὲν βλέπουσι πάντοτε οὔτε τὴν ἀγαθότητα τοῦ σκοποῦ οὔτε τὸ ἀλάσθηστον τῶν μέσων, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐν καὶ τὸ ἕτερον βεβαιοῦ ὁ λόγος, καθὼς ἡ ἐπιστήμη ἀποδεικνύει τὴν περὶ τὸν ἥλιον κίνησιν τῆς γῆς καὶ τοὺς νόμους τῆς ἀστρονομίας καὶ τῆς φυσικῆς, ἂν καὶ ταῦτα φαίνονται ἐναντία εἰς τὴν μαρτυρίαν τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς πείρας, ὥστε καὶ περὶ τῶν νόμων τῆς θείας προνοίας ἀναγκάζομεθα νὰ εἰπώμεν τὸ *oppur si muovo* τοῦ Γαλιλαίου. Καὶ τὸ μὲν ἀγαθὸν τῆς δημιουργίας μαρτυρεῖ κατὰ πρῶτον αὐτὴ ἡ ὑπάρξις τοῦ κόσμου, ἥτις εἶναι προτιμότερα τῆς μὴ ὑπάρξεως, καὶ ἡ σοφία τῶν νόμων ὑφ' ὧν διέπεται τὸ δὲ ἐν αὐτῇ κακὸν ἐξηγεῖ ἡ φύσις παντὸς πεπερασμένου, καὶ ὅτι τοῦ κακοῦ ὑπερσχύει ἐπὶ τέλους τὸ ἀγαθόν, ἐγγυᾶται ἡ φύσις ἀμφοτέρων καὶ ἡ πρόοδος τοῦ κόσμου. Ἀναντίρρητον ἐπίσης εἶναι ὅτι μεθ' ὅλας τὰς ἐπικρίσεις τῶν ἀπαισιωδῶν, τὸ ἀγαθὸν εἶναι ὁ κανὼν καὶ τὸ κακὸν εἶναι ἡ ἐξαιρέσις, καὶ τότε εἶναι μέσον καὶ ὅρος μείζονος ἀγαθοῦ.

Ὅτι ἡ ὑπάρξις προτιμότερα τῆς μὴ ὑπάρξεως τοῦτο δὲν χρήζει ἀποδείξεως, περὶ τοῦ ἐὰν ἡ ὑπάρξις εἶναι διηνεχὲς καὶ ἀθεράπευτον κακόν, ὅπερ

1 Φιλοσοφικαὶ Μελέται σελ. 343—423.

οὐδέποτε παρκτηρεῖται· πᾶν τὸ ὑπάρχον ἐκπληροῖ τὸν σκοπὸν τῆς ὑπάρξεώς του οὐχὶ πάντοτε ἐντελῶς, ἀλλὰ καθ' ὃν βαθμὸν ἐπιτρέπει ἡ φύσις αὐτοῦ, καὶ ὅταν ἔχῃ συνείδησιν ἐκυτοῦ, τὴν ὑπερξίν προτιμᾷ πάντοτε τῆς μηδενώσεως. Καὶ ὁ ἀτυχέστατος ἄνθρωπος ἀναρρίχᾳται εἰς τὴν ζωὴν, καὶ ἐρωτώμενος ἐκὼν ἕνεκεν τῶν δυστυχημάτων αὐτοῦ προτιμᾷ τὸν θάνατον, ἀποφατικῶς θέλει ἀπαντήσῃ. Ἐὰν δὲ πάντων τῶν πλασμάτων ἡ φύσις εἶναι πεπερασμένη, οὔτε ἄπειρος δύναται νὰ εἶναι ὁ σκοπὸς αὐτῶν, οὔτε τελεία ἡ ἐκπλήρωσις τοῦ σκοποῦ τούτου. Τὸ πεπερασμένον τῆς δημιουργηθείσης φύσεως εἶναι ἡ πηγὴ πλείστων κακῶν κατὰ τε τὴν ὕλικὴν καὶ νοητικὴν καὶ ἠθικὴν τάξιν. Πανταχοῦ βλέπομεν τὴν ἀτέλειαν, κατὰ τὴν ἔκτασιν, κατὰ τὴν διάρκειαν, κατὰ τὴν δύναμιν, κατὰ τὴν ἐνέργειαν, κατὰ τὴν γνῶσιν, κατὰ τὸ κάλλος, κατὰ τὴν ἠθικότητα, καὶ ὅσῳ μᾶλλον ἀνυψούμεθα εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ τελείου, κατὰ τοσοῦτον ἀνκαλύπτομεν πόσον ἐνδεὴς εἶναι ἡ φύσις τοῦ πεπερασμένου, καὶ ἀνιώμεθα, καὶ ἀδημονοῦμεν, καὶ εἰ μὴ ἐπήρχετο παρήγορος ἡ πεποίθησις ὅτι ὁ ποιήσας τὸν κόσμον πάντα ἐποίησεν ἐν σοφίᾳ καὶ ἀγαθότητι, ὁδυνηρὰ καὶ ἀνίκητος ἀπελπισία θὰ ἐκυρίευσεν τὴν ψυχὴν μας. Ἐὰν δὲ εἰς τὰ προερχόμενα ἐκ τῆς πεπερασμένης φύσεως τοῦ κόσμου κακὰ προστεθῶσι τὰ ἐκ τῆς ἡμετέρας θελήσεως, ἥτις πολλαχῶς δικταράττει τὴν ὕλικὴν, τὴν νοητικὴν καὶ ἠθικὴν τάξιν, καὶ ταῦτα ἐξ ἀνάγκης μεταδίδονται ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, θέλομεν ἔχει μέγα κεφάλαιον κακῶν, ἅτινα εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ οὐχὶ εἰς τὸν Θεὸν πρέπει ν' ἀποδώσωμεν. Ἀλλὰ καὶ ταῦτα βαθμηδὸν ἐξαλείφονται διὰ τῆς νοητικῆς, ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς προόδου. Καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ὕλικῇ τάξει εὐρίσκομεν ὅτι ἡ φύσις ἀδιαλείπτως προδίνει ἀπὸ τινος ἀτελοῦς καταστάσεως εἰς ἄλλην τελειότεραν, καὶ ὁδεύει πρὸς τὸ βέλτιον. Τοῦτο μαρτυρεῖ ἡ θετικωτέρα ἐπιστήμη. Μικρὸν νέφος, ἀόρατον σχεδὸν, συμπυκνοῦται, καὶ γίνεται εἰς κόσμος, καὶ καθ' ἑκάστην ἡλικίαν τοῦ κόσμου τούτου αὐξάνει ἡ καλλονὴ καὶ ἡ γονιμότης αὐτοῦ, καὶ νέα ὄντα παράγονται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τέλεια μέχρι τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις συνεχίζει τὴν πρόδον τῆς φύσεως καὶ διὰ τῶν ἔργων αὐτοῦ αἰετοτε προσεγγίζει εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν ἀνωτέρου ἔτι προορισμοῦ. Εἰς τί ὑφίσταται ὁ προορισμὸς αὗτος θέλομεν ἶδει ἐν τῇ τρίτῃ σειρᾷ τῶν μελετῶν τούτων· ἀλλ' ἀπὸ τοῦδε δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι κατὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ τούτου πρόδος ἐπίσης ὑπάρχει, καὶ ὡς ἐκ τούτου τὸ ἀγαθὸν ἐπὶ τέλους ὑπερισχύει τοῦ κακοῦ· ἡ πλάνη φέρει δι' αὐτῶν τῶν παρεκτροπῶν αὐτῆς εἰς τὴν ἀλήθειαν· πᾶσα παράβασις τοῦ φυσικοῦ νόμου διὰ τοῦ κύρους τοῦ νόμου τούτου τιμωρεῖται, καὶ διὰ τῆς τιμωρῆς ἀλλοίαι παραβάσεις προλαμβάνονται· παρομοίως καὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου αἱ παραβάσεις συντείνουσιν εἰς τελειότεραν ἐκπλήρωσιν αὐτοῦ, εἴτε προκαλοῦσαι τὴν ἐμφάνισιν πολυτίμων ἄρετῶν, τῆς ὑπομονῆς, τῆς πραότητος, τῆς γενναιότητος, τῆς ἀμνησικακίας, τῆς μακροθυμίας, τῆς ἀγάπης καὶ αὐτῶν τῶν ἑχ-

θρῶν, εἴτε τὴν κατὰ τῶν κακιῶν δραστήριωτέραν ἀντενέργειαν τοῦ ἀγαθοῦ, ὥστε τὸ κακὸν, ἐν μέρει ἀφαιρετὸν, καθὼς ἴδιον παντὸς πεπερασμένου, καὶ ἐν μέρει ἔργον ἡμέτερον, εἶναι πάντοτε ὅρος, ἀφορμὴ καὶ μέσον μείζονος ἀγαθοῦ. Καὶ οὕτω τὸ κακὸν, χωρὶς νὰ ἐξαλειφθῇ ὁλοσχερῶς, διότι τοῦτο ἀδύνατον, βαθμηδὸν ἐλαττοῦται, καὶ ἡ πάλῃ αὕτη τοῦ ἀγαθοῦ κατὰ τοῦ κακοῦ, καὶ δι' αὐτῆς ἡ πρὸς τὸ ἀγαθὸν πρόοδος ἀποτελοῦσι τὴν ζωὴν τῆς φύσεως, καὶ συνιστῶσι τὴν καλλονὴν καὶ τὴν ἀγαθότητα τῆς ἠθικῆς ζωῆς καὶ τοῦ μεγάλου δράματος τῆς ἱστορίας. Ἐπὶ τέλους δὲ καὶ εἰ μὴ ἠδυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν καὶ δικαιολογήσωμεν κατ' ὅλα τὸ ἐν τῷ κόσμῳ κακὸν, πάντοτε θὰ ἠναγκαζόμεθα νὰ τὸ θεωρήσωμεν ὡς ἀπαραίτητον καὶ πρόσφορον μέσον μείζονος ἀγαθοῦ, διότι ὁ Θεὸς εἶναι τέλειος, καὶ ἐὰν τὰ φαινόμενα τοῦ κόσμου δὲν δυνάμεθα πάντοτε νὰ συμβιβάζωμεν μὲ τὴν ἀπειρον αὐτοῦ τελειότητα, τοῦτο δὲν ἀποδεικνύει εἰμὴ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ νοός μας, οὐδαμῶς δὲ ἀναιρεῖ τὴν θεϊαν φύσιν, καὶ ἐπὶ τοῦ μεταφυσικοῦ τούτου ζητήματος, ὡς ἐπὶ πολλῶν ἄλλων ἀπλῶς φυσικῶν, ὁ λόγος μᾶς ὑποχρεοῖ νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι καὶ κατ' ὅλα δὲν καταλαμβάνομεν.

Π. ΒΡΑΙΔΑΣ ΑΡΜΕΝΗΣ.

ΠΟΙΚΙΛΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ

ΥΠΟ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Σ. ΚΟΝΤΟΥ.

§ 15*.

Γράμμα ἀντὶ τοῦ σύγγραμμα ἢ ποίημα.

Τὸ ὄνομα γράμμα ἐκ τοῦ ῥήματος γράφω παραχθέν καὶ πᾶν τὸ γεγραμμένον καθόλου δηλοῦν παραλαμβάνεται οὐχὶ ὀλιγάκις παρὰ τοῖς παλαιοῖς ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἐννοίας, ἐφ' ἧς τὸ ἐκ τοῦ συγγράφω γενόμενον σύγγραμμα καὶ τὸ ἐκ τοῦ συντάσσω σχηματισθὲν σύνταγμα. Σημαίνει δ' οὐ μόνον τὸ καταλογάδην σύγγραμμα ἀλλὰ καὶ τὸ μετὰ μέτρου ποίημα. Ὡς δὲ διὰ τῆς λέξεως βιβλίον ἢ λόγος ὀνομάζεται πολλάκις τὸ μέρος ἐκτενοῦς συγγράμματος ἢ πραγματείας, ὅπερ τόμος ὑπὸ τινων προσαγορεύεται, οὕτω καὶ διὰ τῆς συνωνύμου γράμμα. Ἀδιαφόρως λοιπὸν λέγεται ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἄλλοτε μὲν τὸ γράμμα ἢ τὸ βιβλίον τοῦ δεῖνος λογογράφου ἢ ποιητοῦ, ἄλλοτε δὲ τὸ πρῶτον γράμμα ἢ τὸ πρῶτον βιβλίον ἢ ὁ πρῶτος λόγος καὶ τὸ δεύτερον γράμμα ἢ τὸ δεύτερον βιβλίον ἢ ὁ δεύτερος λόγος κτλ. τοῦ δεῖ-